

Backgrounds and Capacities for the Dominance of Nationalism in Iran's Future Perspective

Mojtaba Maghsoudi¹, Ahoura Rahbar²

¹ Corresponding author: Professor, Department of Political Science, Islamic Azad University, CT.C., Tehran, Iran. Email: Mojtaba.maghsoudi@iau.ac.ir

² Assistant Professor, Department of Political Science, Islamic Azad University, Ne.C., Neyshabur, Iran. Email: a.rahbar1980@iau.ac.ir

Article Info

Article type:
Research Article

Article history:
Received:
23 February 2025
Revised version
received:
7 June 2025
Accepted:
13 September 2025
Available online:
22 December 2025

Keywords:
Neo-Nationalism,
Iran,
Future,
Governance,
Iranian Civilizational
Discourse

ABSTRACT

Objective:

Nationalism has proven to be a significant force in the development of the modern world. Considering Iran's long-standing, yet incomplete, two-century struggle for development and transition through numerous crises, this article examines the potential of Neo-nationalism as a discourse with the capacity to grow and achieve dominance in the country's future trajectory. This study employs a qualitative methodology, combining a realistic and forward-looking perspective with a critical approach. It utilizes elements of historical analysis and key themes within the conceptual framework of nationalism to address its central question: "Given the current situation, what are the most significant factors enabling the growth and potential dominance of a nationalist discourse in Iran's future?" The analysis, grounded in historical, political, and social evidence, concludes that the convergence of two levels of factors can facilitate the dominance of nationalism. The first is the ideological impasse and governance crisis of recent decades, encompassing failures in theorization, efficiency, accountability, transparency, and the influence of certain leftist ideologies. The second is the inherent capacities of Neo-nationalism itself, particularly its representation of an Iranian Civilizational (Iranshahri) discourse. This includes nostalgia for a glorious historical past, alignment with the lifestyle of the younger generation, support for the rights of women and minorities, effective use of artistic and media symbolization through new technologies, and an emphasis on a joyful way of life and the progressive elements of Iranian culture. Through this critical analysis, the authors identify neo-nationalism, contingent on specific conditions, as a significant and viable alternative for Iran's future.

***Cite this article:** Maghsoudi, Mojtaba; Rahbar, Ahoura (2025) "Backgrounds and Capacities for the Dominance of Nationalism in Iran's Future Perspective", *Fasl'nāmeḥ-ye siyāsat (Politics Quarterly)* 55, (4): 1129-1164 ,

DOI: <https://doi.org/10.22059/Jpq.2025.390980.1008304>

© The Author(s).

Publisher: University of Tehran Press.

<https://doi.org/10.22059/Jpq.2025.390980.1008304>

Introduction

Neo-nationalism claims to offer a more responsive and realistic solution to the impasses of today's world. Currently, various forms of nationalism can be observed in countries such as the United States, France, the United Kingdom, Ukraine, Russia, China, Taiwan, Iraq, Syria, and Armenia. Therefore, in the era of globalization, the decline of nationalism and national sovereignty cannot be definitively declared. This article argues that the continuation of governance in Iran in its current state is facing severe impasses and crises, and according to some pro-Iran scholars, the country has no choice but to adopt an updated version of forward-looking, democratic, interactive, and conciliatory nationalism. The main research question is as follows: "Given the current situation, what are the most significant backgrounds and capacities for the growth and dominance of nationalist discourse in Iran's future perspective?" In response, two levels of factors that facilitate the rise of nationalism in contemporary Iran are examined: a) one is in connection with the ideology and inefficiency of governance over the past four decades (the deadlocks and obstacles in governance that have facilitated the growth of nationalism in Iran in recent years), and b) the other is the capacities of neo-nationalism, in the form of representation of the Iranshahrian discourse. Finally, this study takes a critical look at the challenges and potential harms associated with the neo-nationalist current.

The Research Method and Conceptual Framework

This research employs a qualitative methodology, integrating a realist, future-oriented, and critical approach. It draws on the historical method to examine past events (Taheri, 2020: 133), using historical facts to identify and analyze the components that shape contemporary neo-nationalist discourse. The historical method also facilitates a deeper understanding of current conditions through the lens of past developments and transformations (Sanjabi, 2005: 464). Furthermore, by engaging with core themes within the conceptual framework of nationalism—such as nation, organized community, autonomy, and identity (Heywood, 2014: 276–294)—the study develops a localized analytical model tailored to Iran's present context. With a critical lens, it also draws on modern governance and development theories, along with the lived experiences of developed societies, to assess the failures and inefficiencies of Iran's ideological governance in recent decades. Data collection is based on library research, utilizing a range of scholarly sources.

Results and discussion

Nationalist discourse, drawing upon elements with deep historical and civilizational roots, positions itself as a viable and effective option for Iran's future—an option that has, in a sense, already been tested by history. The Iranshahri cultural framework contains intellectual and practical elements that, while originating in the pre-modern era, frequently align with modern global values and can be considered progressive. These elements include respect for human dignity and freedom, the

recognition of women's rights, an emphasis on reason and rational governance, meritocracy, tolerance for diverse beliefs and lifestyles, a focus on justice, environmental consciousness, and a celebration of life and national grandeur. These principles have significantly enhanced the resonance and influence of nationalist discourse. In contrast, ideological religious governance, which established its hegemony nearly half a century ago on the basis of comprehensive promises for both this world and the spiritual realm, has had the opportunity to test its model. Its failure to fulfill its slogans and realize its envisioned ideal world has cast serious doubt on the effectiveness, practicality, and long-term viability of its ideological foundations and proponents.

Conclusion

Iranian nationalism possesses a dual nature. When managed constructively, it can foster social cohesion, bolster political independence, and improve governance. Conversely, if it veers toward authoritarianism or disregards citizens' rights, it can lead to repression, ethnic fragmentation, and instability. Consequently, the most viable model for Iran's future is a form of civic, democratic, and multicultural nationalism. This framework would integrate all ethnic and religious groups into a shared national identity, thereby strengthening internal unity while enabling positive international engagement based on coherent national policymaking.

زمینه‌ها و ظرفیت‌های چیرگی ملی‌گرایی در چشم‌انداز آینده‌ی ایران

مجتبی مقصودی^۱، اهورا راهبر^۲

^۱ نویسنده مسئول: استاد گروه علوم سیاسی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تهران مرکزی، تهران، ایران.

رایانامه: Mojtaba.magsoudi@iau.ac.ir

^۲ استادیار، گروه علوم سیاسی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد نیشابور، نیشابور، ایران.

رایانامه: a.rahbar1980@iau.ac.ir

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: پژوهشی	ملی‌گرایی در توسعه جهان مدرن، کارایی‌های زیادی از خود نشان داده است. با نظر به شکل‌گیری پوششی ناتمام قریب به دو سده در ایران برای توسعه و گذار از بحران‌های متعدد داخلی و خارجی، مقاله حاضر، ظرفیت‌ها و زمینه‌های ملی‌گرایی نوین به‌عنوان یکی از گفتمان‌های قابل تأمل موجود را به‌سبب امکان رشد و چیرگی در مسیر آینده پیش‌روی این کشور، مورد توجه قرار داده است. مقاله، روشی کیفی، نگرشی رئالیستی و آینده‌نگرانه و رویکردی انتقادی دارد، و با بهره‌گیری از برخی مؤلفه‌های روش تاریخی و مضامین اصلی در چارچوب مفهومی ملی‌گرایی، در پی پاسخگویی به این پرسش کلیدی است که «با توجه به وضعیت کنونی، مهم‌ترین زمینه‌ها، ظرفیت‌ها و امکانات برای رشد و چیرگی گفتمان ملی‌گرایی در چشم‌انداز آینده پیش‌روی ایران کدام‌اند؟». بر اساس فکت‌های تاریخی، سیاسی و اجتماعی، نتایج و تحلیل نهایی این است که دو سطح از عوامل، در کنار هم، می‌توانند زمینه‌ساز اقبال نسبت به ملی‌گرایی شوند: یکی، بن‌بست و بحران ایدئولوژیک و شیوه حکمرانی طی چند دهه اخیر در ایران (شامل بحران‌های نظرورزی و آوانگاردی؛ کارامدی؛ بی‌اعتنایی؛ مسئولیت‌ناپذیری و عدم شفافیت و پاسخگویی؛ چپ‌گرایی و چپ‌گرایان ایرانی) و دیگری، ظرفیت‌های ملی‌گرایی نوین در قالب بازنمایی گفتمان ایران‌شهری (شامل نوسنالزی پیشینه افتخارآمیز تاریخی-تمدنی؛ حمایت از سبک زندگی نسل جوان؛ اعتنا به جایگاه و حقوق زنان و اقلیت‌ها؛ نمادسازی هنری و رسانه‌ای با بهره‌گیری از فناوری‌های نوین؛ تکیه بر فرهنگ زیست شادمانه و عناصر پیشرو فرهنگ ایرانی). همچنین با نگاه انتقادی و ذکر شرایطی، نویسندگان مقاله، ملی‌گرایی نوین را به‌عنوان آلت‌ناتیوی شایان توجه برای آینده ایران مطرح کرده‌اند.
تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۱۲/۰۵	
تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۰۳/۱۷	
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۶/۲۲	
تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۱۰/۰۱	
کلیدواژه‌ها: ایران، ایران‌شهری، آینده، توسعه، حکمرانی، ملی‌گرایی	

* **استناد:** مقصودی، مجتبی؛ راهبر، اهورا (۱۴۰۴). زمینه‌ها و ظرفیت‌های چیرگی ملی‌گرایی در چشم‌انداز آینده‌ی ایران،

فصلنامه سیاست، ۵۵ (۴)، ۱۱۶۴-۱۱۲۹.

<http://doi.org/10.22059/JPQ.2025.390980.1008304>

© نویسندگان.

ناشر: انتشارات دانشگاه تهران.

۱. مقدمه

«سیستم مدرن دولت-ملت‌ها، بر اساس فرضیات ذهنی و فرهنگی قرار دارد که حسی از امنیت هستی‌شناسانه و سابقه تاریخی به وجود می‌آورند و همزمان، از شهروندان می‌طلبند که وفاداری ملی خود را به نمایش بگذارند. باور انسان‌ها به برتری مملکت خود - بر اساس تصاویر سیاه‌نمایی‌شده از بیگانه‌ها و دیگری- انرژی روانی لازم برای جنگ‌های عظیم را به آنها داده است؛ همان‌طور که ظرفیت تولید در دنیای مدرن، ابزار ضروری برای نبرد در جنگ‌های جمعی قرن گذشته را فراهم آورد» (Steger, 2009: 69).

سلسله رخدادها و حوادث مهم دوران‌ساز همچون انقلاب صنعتی، پیمان وستفالی و انقلاب کبیر فرانسه، اولین و مهم‌ترین بسترها و گام‌های ظهور و بروز ناسیونالیسم در اروپا دانسته می‌شوند (Steger, 2009: 70). «مفهوم ناسیونالیسم در ابتدا در رقابت با مفاهیمی همچون مذهب، نژاد، جنسیت، طبقه و منطقه قرار گرفت، اما با ظهور انقلاب‌های آمریکا و فرانسه به عنوان عنصری ذهنی، بر آنها پیشی گرفت و به منزله هویتی جمعی مطرح شد و خودمحوری، وحدت و هویت به عنوان سه اصل اساسی ناسیونالیسم در اندیشه ناسیونالیست‌هایی همچون روسو، هردر، نیچه، کوریس و مازوینی تأیید شد» (Ghavam, 2016: 295).

اجتماعات سیاسی در دو قرن و نیم اخیر تحت تأثیر توسعه سرمایه‌دارانه با پیشرفت‌های صنعتی، تکنولوژیک، علمی، رسانه‌ای و اختراع چاپ و کاربست آن، و نیز بهره‌گیری از داشته‌ها و امکانات فرهنگی-تمدنی و تاریخی خویش، به‌ویژه با تأکید بر زبان، ادبیات، اسطوره، سرزمین و خاک و محوریت‌بخشی به مشترکات نژادی-قومی، به بازشناسی و صورت‌بندی جدیدی از هویت کلان خود با عنوان «هویت ملی» دست یازیدند، که گامی عام‌گرایانه و شمول‌گرا در برابر تعلقات سنتی و خاص‌گرایانه تلقی می‌شد. شکل‌گیری این هویت کلان ملی با تغییر مبانی مشروعیت نظام‌های سیاسی از الهی به زمینی، ساختار حقوقی مشخصی در قالب دولت-ملت یافت و در بیشتر کشورهای جهان، به تدریج به تدوین قوانین اساسی مدون مبتنی بر تفکیک قوا، حقوق شهروندی و برابری آحاد ملت منجر شده و در ادامه، این منشور مشترک ملی، مبنای حقانیت نظام حکمرانی و حاکمان شد.

به‌طور مشخص شکل‌گیری هویت ملی در گذر زمان، سرمنشأ بسیاری از تحولات سیاسی-اجتماعی در سده‌های نوزدهم و بیستم شد؛ تا جایی که در سده بیست و یکم همچنان ادامه دارد و حتی می‌توان با احتیاط مدعی شد که مجدداً ققنوس‌وار، از دل ناتوانی‌ها و ناکارآمدی‌های بر سازه‌های سیاسی دیگر فرو-فرامی سر برآورده و موجد جنبش‌های اجتماعی و تحرکات گسترده در عرصه حکمرانی و سیاست‌ورزی شده است (Hart, 2020: 234-235).

در سده بیست و یکم و عصر اینترنت و جهانی شدن، برخی محققان و صاحب‌نظران، از «پیدایش آشکال جدیدی از تغییر اجتماعی و الگوی نوینی از جنبش‌های اجتماعی در راستای جست‌وجوی کرامت در بحبوحه رنج بردن از حقارت» سخن می‌گویند (11, 3: Castells, 2012) و برخی نیز این پرسش را مطرح می‌کنند که «آیا دولت-ملت مُرد؟... اگرچه پاسخ‌های متفاوتی به این پرسش داده شده است و به‌طور مشخص مدافعان جهانی‌سازی، به آن پاسخ مثبت می‌دهند، اما باید ادعاهای خام‌دستانه مربوط به مرگ دولت-ملت را رد کرد، اگرچه باید اذعان کرد که این مکانیسم، با مشکلاتی در عملکردهای سنتی خود روبه‌رو شده است و به تعبیر برخی، در سده بیست و یکم جهان به‌نوعی در مرحله گذار میان دولت-ملت مدرن و شکل‌های پست‌مدرن حکومت جهانی قرار گرفته است» (76-77: Steger, 2009). در عین حال، بر این نکته باید پای فشرده که با وجود تاریخ پرنشیب‌وفراز ملی‌گرایی در جهان، بازگشت ملی‌گرایی در بسیاری از جوامع در دهه‌های اخیر واقعیت انکارناپذیری است (357: Held, 2016).

ملی‌گرایی، دست‌کم از زمان مارکس (اوایل ۱۸۴۸) تا پس از جنگ جهانی دوم و اتمام روند استعمارزدایی و سپس در سده بیست و یکم و عصر جهانی شدن، پیشگویی‌ها در مورد مرگ قریب‌الوقوع خود را تحمل کرده است. اما واقعیت این است که همچنان دست‌کم دو عامل، بیانگر ادامه اهمیت سیاسی «ملت» است؛ احتمال پیدایش ملی‌گرایی‌ها بر پایه قومیت و نیز ناگزیر شدن ملت‌ها به اینکه از نو خود را ابداع کنند و همچنان در درون یک موقعیت بسیار سیال و رقابتی، منبعی از انسجام اجتماعی و هویت عرضه کنند (319-321: Heywood, 2014).

امروزه ملی‌گرایی انتخاب آرمان‌گرایانه متفکران، رهبران و نیروهای سیاسی نیست، بلکه نسخه به‌روزشده نظام دولت-ملت‌هاست که علی‌رغم چشم‌اندازهای افول این الگوی حکمرانی در دوران جهانی شدن و شهروندی‌های جهانی، مجدداً قدرتمندانه سر برآورده و متناسب با نیازهای جوامع احیا شده است. ملی‌گرایی نوین، مدعی پاسخگویی بهتر و واقع‌بینانه‌تر در مقایسه با ناتوانی و بن‌بست‌های دیگر ایدئولوژی‌ها و کنشگری‌های سیاسی، اجتماعی و فرهنگی است؛ چنانکه در این روزها از آمریکا و فرانسه تا انگلستان و اوکراین و روسیه و چین و تایوان و حتی در کشورهایی چون عراق، سوریه و ارمنستان، گونه‌هایی از ملی‌گرایی قابل رؤیت است. بر این اساس، نمی‌توان در دوران جهانی شدن، افول ناسیونالیسم، مفهوم دولت-ملت و حاکمیت ملی را اعلام کرد. «جهانی شدن، در نهایت، بیش از آنکه لزوماً به معنای یک‌گونه فرهنگی باشد، به معنای فرهنگی مشترک است که فرهنگ‌های بومی گوناگون، در چارچوب آن، جای می‌گیرند» (11-12: Hamad, 2004).

این پژوهش، بر این نکته تأکید دارد با توجه شرایطی که در ذیل برشمرده می‌شود، ادامه کشورداری و حکمرانی در ایران، بدین وضعیت، با بن‌بست‌ها و بحران‌های شدیدی روبه‌رو شده و

به‌زعم برخی علاقه‌مندان و صاحب‌نظران ایران‌گرا، بهره‌گیری از نسخه به‌روزشده ملی‌گرایی آینده‌نگرانه، دموکراتیک، تعامل‌گرا و مصالحه‌جو، می‌تواند بدیل قابل تأملی برای خروج از بحران‌ها باشد، بلکه با امکانات و ظرفیت‌های خود، قادر شود همه گرایش‌های سیاسی و فکری موجود در فضای سیاسی ایران را در خود جای دهد. بر این اساس پرسش اصلی مقاله این است که «با توجه به وضعیت کنونی، مهم‌ترین زمینه‌ها، ظرفیت‌ها و امکانات برای رشد و چیرگی گفتمان ملی‌گرایی در چشم‌انداز آینده پیش‌روی ایران کدام‌اند؟».

در پاسخ به پرسش بالا، دو سطح از عوامل زمینه‌ساز امکان و اقبال به ملی‌گرایی در ایران امروز مورد توجه قرار می‌گیرند؛ یکی، در پیوند با ایدئولوژی و شیوه حکمرانی در چهار دهه اخیر (بن‌بست‌ها و موانع حکمرانی که دست به غیریت‌سازی ایدئولوژیک با ملیت و ملی‌گرایی زده است)، و دیگری، ظرفیت‌های ملی‌گرایی نوین در قالب بازنمایی گفتمان ایران‌شهری. در پایان نیز نیم‌نگاهی به اصلی‌ترین آسیب‌های جریان ملی‌گرایی نوین افکنده می‌شود. شایان ذکر است که بالطبع، در این مجال، فرصت احصا و بررسی همه زمینه‌ها، بسترها و نیز موانع گسترش ملی‌گرایی در عرصه نظر و عمل سیاسی در ایران آینده، به‌نحو مفصل و مبسوط وجود نداشته و از این‌رو تنها شاکله‌ای کلی همراه با طرح برخی رؤس اساسی در این زمینه، برای چشم‌انداز نزدیک و دور آینده توسعه‌ای ایران، ترسیم می‌شود.

۲. روش تحقیق و چارچوب نظری

این پژوهش، کیفی است و نگرشی رئالیستی و رویکردی آینده‌نگرانه و انتقادی دارد. همچنین از امکانات روش تاریخی برای فهم آنچه در گذشته اتفاق افتاده است، بهره می‌گیرد تا به پرسش اصلی‌اش پاسخ دهد. بر این اساس، با تکیه بر فکت‌های تاریخی و رویدادهای گذشته، مؤلفه‌های کارآمد و روزآمد مقوم گفتمان ملی‌گرایی نوین استخراج می‌شود تا بتوان به کمک روش تاریخی، زمان حال را در پرتو رویدادها و تحولات گذشته شناخت (Taheri, 2020: 133)؛ چراکه هر رویداد و پدیده سیاسی، دارای تاریخچه‌ای است که با درک آن، دیدگاه روشن‌تری از پدیده‌های سیاسی در زمان حال به‌دست می‌آید (Sanjabi, 2005: 464). علاوه بر این، با توجه به مضامین اصلی در چارچوب مفهوم ناسیونالیسم (مفاهیم ملت، اجتماع سازمند، خودمختاری و هویت) (Heywood, 2014: 276-294)، مدل تحلیلی بومی‌سازی‌شده با توجه به شرایط امروز ایران، برای تبیین و تحلیل موضوع پژوهش طراحی شده است. بر اساس این طرح مفهومی، ملت شامل عناصر و نمادهای ملیت و ملت بودن است که عبارت‌اند از زبان، حس قومیت یا وحدت نژادی، دین، تاریخ و سنت. اجتماع سازمند، ملت‌ها جوامعی سازمند به‌مثابه یک اجتماع طبیعی هستند (Heywood, 2014: 283). زیرا «زادگاه»، شالوده شکل طبیعی گردهمایی انسان را مشخص و

فراهم می‌سازد (Vincent, 2013: 331). وفاداری والاتر و اهمیت سیاسی عمیق‌تری در مفهوم ملت، وجود دارد. ملت، منبع انسجام اجتماعی و هویت جمعی است. هویت جمعی نیرومندی که مبتنی بر پیوندهای رفاقت، وفاداری و تکلیف است (Heywood, 2014: 284). خودمختاری، در برخی سنت‌های ملی‌گرایی (مانند آنچه در انقلاب فرانسه شکل گرفت)، «ملیت» و «استقلال ملی»، پیوندی تنگاتنگ دارند؛ ملتی که بر خود حکومت می‌کند و «یک اجتماع سیاسی طبیعی» است و به‌طور معمول در قالب اصل حق ملت‌ها در تعیین سرنوشت خویش، ظاهر می‌شود. هویت، مسئله «هویت» در تمامی اشکال ملی‌گرایی، مطرح است، که آرمان‌های سیاسی را بر مبنای یک «حس هویت جمعی» تحت عنوان «میهن‌دوستی» پیش می‌برد (Heywood, 2014: 286-290).

در این مقاله، با نگرش انتقادی، با توجه به نظریات مدرن توسعه و حکمرانی و تجارب زیسته جوامع توسعه‌یافته، به شناخت آسیب‌ها و ناکارآمدی‌های ایدئولوژی و حکمرانی ایران در دهه‌های اخیر پرداخته می‌شود. روش گردآوری داده‌ها، اسنادی است.

۳. پیشینه پژوهش

در پیوند با ابعاد و جنبه‌های پیدا و ناپیدای موضوع این پژوهش، به‌طور کم و بیش، ادبیات و پیشینه پژوهشی وجود دارد؛ پژوهش‌هایی که به‌طور مستقیم با مسئله محوری و مشخص این مقاله (بسترهای رشد ملی‌گرایی نوین در ایران قرن ۲۱م.) مرتبط‌اند، اندک‌اند، اما در خصوص موضوعاتی که به‌گونه‌ای غیرمستقیم در پیوند هستند، پژوهش‌های بسیار بیشتری صورت گرفته است؛ موضوعاتی مانند «توسعه، حکمرانی، ناسیونالیسم ایرانی، جریان و گفتمان ملی‌گرایی، هویت ملی ایرانیان، گفتمان و اندیشه ایران‌شهری». در اینجا تلاش می‌شود به تحقیقاتی اشاره شود که به‌طور مستقیم، بیشترین ارتباط را با ایده محوری و اهداف این پژوهش دارند. بر این اساس، می‌توان سه محور اصلی (بن‌بست و بحران حکمرانی در ایران پس از انقلاب اسلامی؛ راهکارهای خروج از بحران در چشم‌انداز آینده توسعه ایران؛ ملی‌گرایی و توجه به هویت ملی در ایران معاصر) را در قالب جدول ۱ تعریف و دسته‌بندی کرد.

جدول ۱. پیشینه پژوهش در زمینه بحران حکمرانی و اترناتیو ملی‌گرایی

ردیف	طبقه موضوعی	نویسنده، سال نشر، عنوان	ایده اصلی
		صالح‌نیا و احمدی (۱۴۰۱) شناسایی و اولویت‌بندی چالش‌های حکمرانی در جمهوری اسلامی ایران	بررسی موانع موجود در حکمرانی جمهوری اسلامی ایران؛ مهم‌ترین موانع از دید تصمیم‌گیران؛ «تحریم و شرطی شدن اقتصاد؛ فساد اداری؛ کم‌رنگ بودن شفافیت؛ ضعف دولت الکترونیک؛ اقتصاد متکی به نفت؛ مسئله

		Salehnia and) (Ahmadi, 2022	خصوصی‌سازی و رقابت‌پذیری؛ کاهش جمعیت و بسته شدن پنجره جمعیتی و نظام بودجه‌ریزی معیوب». ذکر موانع دیگر توسط نویسندگان؛ «عوام‌گرایی سیاسی؛ تورم قوانین؛ کاهش سرمایه اجتماعی و ضعف در نظام برنامه‌ریزی». ضمناً برای رفع موانع حکمرانی در جمهوری اسلامی ایران، راهکارهایی نیز پیشنهاد شده است.
۱	بن‌بست و بحران حکمرانی در ایران پس از انقلاب اسلامی	دوست‌محمدی و اختیاری امیری (۱۳۹۸) توسعه سیاسی بحران مشروعیت و کارآمدی در ایران و حکمرانی خوب (Dost Mohammadi,) and Ekhtiari Amiri, (2019)	دو ابربحران «مشروعیت» و «کارآمدی» در حکمرانی جمهوری اسلامی ایران (آخرین بازمانده نظام‌های سیاسی ایدئولوژیک قرن بیستم) را ناشی از مقاومت آن در برابر تغییر و رویارویی دولت با جامعه دانسته و کاربست حکمرانی خوب را به‌عنوان بهترین گزینه و راه‌حل خروج از بن‌بست مذکور معرفی می‌کند، زیرا «ایران کشوری نیازمند گذار و نوسازی» است. مؤلفه‌های حکمرانی خوب (مشارکت، شفافیت؛ حاکمیت قانون، مسئولیت‌پذیری، پاسخگویی، عدل و انصاف و ...) معارض با «ارزش‌ها و هنجارهای سنتی و گفتمان ایدئولوژیک» ارزیابی نمی‌شود، بلکه به‌مثابه «هم‌افزایی در عرصه تعامل با رقبا» است.
		بنی‌مسنی، عیوضی و مرشدی‌زاد (۱۴۰۳) سناریوهای آینده بحران مشروعیت در نظام جمهوری اسلامی ایران (Bani Masani and) (et al, 2024)	با رویکرد آینده‌پژوهی و روش سناریونویسی پتر شوارتز؛ در پی شناسایی پیشران‌های شکل‌دهنده به بحران مشروعیت در آینده ایران و سناریوهای «آینده امید اجتماعی در ایران»؛ بر اساس یافته‌ها، سه سناریو صورت‌بندی شده؛ «فروپاشی هویتی و ساختاری دولت و شکل‌گیری دولت توتالیتر»، «سیاست‌زدگی جامعه و انباشت مطالبات» و «تعالی بخشی به‌نظام مردم‌سالاری».
		فجری و نوربخش (۱۴۰۰) مطالعه نسبت مدل حکمرانی جمهوری اسلامی ایران با مدل حکمرانی خوب (Ghajari and) Nourbakhsh (, 2021)	مقایسه «مضامین محوری و سازنده مدل حکمرانی اسلامی در جمهوری اسلامی ایران با حکمرانی خوب». این دو رویکرد حکمرانی، تفاوت‌های عمیق و بنیادینی در مبانی و اهداف دارند؛ حکمرانی جمهوری اسلامی طبق اصول و موازین اسلامی بر «حاکمیت خدا؛ وحی‌گرایی؛ شریعت‌گرایی؛ اخلاق اسلامی؛ امامت و ولایت»، با هدف «تعالی معنوی و مادی انسان در قلمرو حاکمیت خداوند» استوار، و حکمرانی خوب بر «حاکمیت قانون؛ مسئولیت‌پذیری افراد؛ شفافیت؛ کارآمدی؛ پاسخگویی» و با هدف تحقق «شاخص‌های توسعه اقتصادی- اجتماعی در ادبیات نظری مدرن»، قابل توصیف هستند.
	راهکارهای	فاضلی و خلیل طهماسبی (۱۳۹۴) حسین کاظم‌زاده	بررسی کوشش روشنفکران ایرانی و مشخصاً حسین کاظم‌زاده ایران‌شهر در خصوص چاره‌جویی برای «رهایی از وضعیت بحرانی ایران» با توجه به «هویت‌یابی و شناخت هویت ایرانی و تاریخ باستانی و شکوهمند ایران» در عصر

۲	خروج از بحران در چشم‌انداز آینده توسعه ایران	ایران‌شهر و مسئله هویت ملی Fazely And Khalil Tahmasebi (2016)	مدرن و مشروطیت؛ یعنی دورانی که «برخی روشنفکران در پی راهکارهایی برای پیشرفت و ترقی کشور و نیز چاره‌جویی برای هویت‌یابی مردم ایران‌زمین» بوده‌اند. بر اساس نتایج، این متفکر در خصوص چرایی انحطاط ایران به‌ویژه در قیاس با ایران باستان، اندیشه کرده و یگانه راه پیشرفت ایران را «ملیت و بازسازی روح و هویت ایرانی» دانسته و آن را بر دین، برتری داده است.
		مرکز توانمندسازی حاکمیت و جامعه (۱۴۰۰) مشروطه‌سازی قدرت (Governance and Society Empowerment Center, 2021)	با هدف «تقویت همزمان ظرفیت‌های جامعه و حاکمیت برای توسعه ایران» در سلسله مباحث «رؤیای ناتمام مشروطه‌خواهی» در خصوص آلترناتیوهای سیاسی برای آینده ایران؛ گفت‌وگو با فعالان سیاسی و صاحب‌نظرانی نظیر احمد نقیب‌زاده، حسن قاضی‌مرادی، علیرضا صحرایی، رحمان قهرمان‌پور، ناصر صدقی، احسان شریعتی، احمد زیدآبادی.
		پویش فکری توسعه ^۱ (۱۴۰۰) کتاب توسعه: مرور تلفیقی بر جایگاه ایران در شاخص‌های جهانی توسعه (Intellectual Movement of Development , 2021)	گفت‌وگو با ۲۴ نفر از استادان و دانش‌آموختگان علوم انسانی در دانشگاه‌های ایران. صاحب‌نظران در خصوص سه مقوله، اظهارنظر کرده‌اند؛ «موانع توسعه ایران»، «نقطه عزیمت توسعه» و «راهکارهای رونق کسب‌وکار و اقتصاد در ایران». تحلیل نهایی، این است که با توجه به شکست همیشگی اصلاحات در دهه‌های اخیر، هرگونه اصلاح و تغییر در مسیر بهبود آینده، نیازمند تغییر در رویه‌ها، روندها و فرایندهاست.
		پویش فکری توسعه (۱۴۰۳) گفت‌وگوهای توسعه (Intellectual Movement of Development, Development Dialogues, 2024)	سلسله مباحث «گفت‌وگو با صاحب‌نظران توسعه یا گفت‌وگوهای توسعه» برای بررسی «مسئله توسعه در ایران». گفت‌وگو با محمود سریع‌القلم، حاتم قادری، فرهنگ رجایی، نعمت‌الله فاضلی، محسن رنایی، موسی غنی‌نژاد، یرواند آبراهامیان، ابراهیم توفیق، داریوش آشوری، رضا داوری اردکانی، مقصود فراستخواه، فرشاد مؤمنی، مسعود نیلی، ناصر فکوهی، علی رضاقلی و برخی

۱. «پویش فکری توسعه»، (۱۴۰۰) که طبق اظهار خود، مؤسسه‌ای مستقل و مردم‌نهاد است، با این توضیح که «کنشی جمعی به‌منظور هم‌افزایی فکری با هدف دستیابی به چارچوبی تحلیلی برای توسعه‌ی ملی» را در پیش گرفته است، در یکی از کارهای پژوهشی خود، «گزارش اول شاخص ملی توسعه» را ارائه داده و یافته‌های آن در کتاب توسعه: مرور تلفیقی بر جایگاه ایران در شاخص‌های جهانی توسعه در اردیبهشت‌ماه ۱۴۰۰ منتشر شده است.

			دیگر. استادان دیدگاه‌های خود را درباره مسائل و چشم‌انداز توسعه ایران مطرح می‌کنند. ^۱
۳	ملی‌گرایی و توجه به هویت ملی در ایران معاصر	طرفداری (۱۳۹۷) ملی‌گرایی، تاریخ‌نگاری و شکل‌گیری هویت ملی نوین در ایران (Tarafdari, 2018)	مجموعه مقالاتی که به بررسی روند پیدایش هویت ملی ایرانیان در پیوند با سیر تاریخ‌نگاری مدرن در دوران معاصر می‌پردازد. طبق نظر نویسنده، «تصورات تاریخی و هویت ملی ایرانیان در دوران معاصر، در بستر تاریخ و تاریخ‌نگاری ملی‌گرایانه»، شکل گرفته و متأثر از آن بوده است.
		احمدی (۱۳۹۹) هویت ایرانی از دوران باستان تا پایان پهلوی احمد اشرف و دو مقاله از گاردو نیولی و شاپور شهیازی (Ahmadi, 2017)	با مقدمه‌ای از احمد اشرف؛ بررسی مفهوم هویت ملی ایران و تحول تاریخی آن را در ادوار مختلف تاریخی ایران پیش از اسلام (از هخامنشیان تا هجوم مسلمانان) تا دوران اسلامی (از فروپاشی ساسانیان تا عصر مشروطه و پایان پهلوی). باور نوشتار، مجموعه دیدگاه‌های موجود در خصوص هویت قومی و ملی، سبب «بازسازی هویت ایرانی در دوران کنونی» شده و «ایران در گذار از دوران سیاسی سنتی به مدرن که با شکل‌گیری ناسیونالیسم و هویت ملی همراه بود، بر خلاف بسیاری از جوامع و کشورهای نوپدید خاورمیانه، با چالش جدی مواجه نشده است»؛ زیرا این کشور، خود، از «هویت ملی ایرانی پیشامدرن»، برخوردار بود.
		خرمشاد، کلانترمهرجودی و صولتی (۱۳۹۷) گفتمان هویت ملی جریان ناسیونالیسم قبل و بعد از انقلاب اسلامی با تطبیق اندیشه احمد کسروی و عزت‌الله سبحانی (Khorramshad and et al, 2018)	ترسیم ابعاد و نشانه‌های هویت ملی از دید جریان ملی‌گرای ایرانی پیش و پس از انقلاب اسلامی؛ احمد کسروی، نماد این جریان، پیش از انقلاب و عزت‌الله سبحانی نماینده عمده آن پس از انقلاب، شمرده شده و با هم در سه سطح «اجتماعی، سیاسی و فرهنگی» مقایسه شده‌اند. نهایتاً یک «الگوی تلفیقی گفتمان هویت ملی سبحانی-کسروی» ارائه شده که «همبستگی ذیل یک پرچم»، دال مرکزی آن است و دگرهایش «استبداد داخلی و خارجی؛ حکومت دینی؛ تفرقه و گسست اجتماعی» هستند.

۴. اشاره‌ای به پیشینه ملی‌گرایی در ایران

در مناطقی نظیر آسیا، آفریقا و آمریکا، ظهور ملی‌گرایی چه به‌مثابه یک «ایدئولوژی» و چه به‌مثابه یک «جنبش سیاسی-اجتماعی» و یا حتی «امر ملی» محصول و برآیند زیست اجتماعی

۱. مؤسسه پویش فکری توسعه، نتایج نشست‌ها را توسط مختار نوری و زیر نظر محسن رنانی، به‌صورت کتاب به نام‌های *روایت داریوش؛ روایت داریوش آشوری از مسئله توسعه در ایران*، *روایت فرهنگ؛ روایت فرهنگ رجبی از مسئله توسعه در ایران و نظایر آنها*، در آبان ۱۴۰۳ منتشر کرده است.

بحرانی، مخمصه‌ها و بن‌بست‌های شدید و وضعیت به‌شدت ناصالح و پادصلح ارزیابی می‌شود که در دو قرن اخیر، کنشگران، متفکران و کارگزاران سیاسی را در اقصی نقاط جهان به سمت ملی‌گرایی سوق داده است و هریک به‌نحوی، یکی از گونه‌های ملی‌گرایی را تجربه کرده‌اند؛ از تجربه ملی‌گرایی تهاجمی، نژادپرستانه و فاشیستی در آلمان و ایتالیا و ژاپن، تا ملی‌گرایی تدافعی، ضداستعماری، رمانتیک و حتی مدنی در کشورهایی چون غنا، اندونزی، آفریقای جنوبی و ایران. این تجارب، از کارکردهای چندوجهی ناسیونالیسم در بزنگاه‌های تاریخی، پرده برمی‌دارد؛ همچنان که این ناسیونالیسم، در دهه‌های اخیر با انواع دیگری از ناسیونالیسم اعم از قومی، دینی و مذهبی همبسته شده و در مواردی، قرائتی پوپولیستی یافته است.

«ایران با برخورداری از میراث بیداری تاریخی دیرپا و آگاهی فرهنگی نسبت به هویت خود، به عصر ملت‌سازی و ناسیونالیسم قرن نوزدهم پای گذاشت. اندیشه‌های جدید غربی (که از قرن هجدهم در غرب، گسترش یافته بودند)، با انطباق و بازسازی مفهوم از پیش موجود هویت ایرانی که در طول قرن‌ها، تکامل یافته بود، اهمیت تازه‌ای کسب کردند. مورخان ناسیونالیسم تطبیقی، این را می‌پذیرند که ایران از جمله چند ملتی است که عصر ناسیونالیسم را با برخورداری از ریشه تاریخی عمیق و تجربه بازسازی مداوم هویت پیشامدرن خود، تجربه کرد» (Ahmadi, 2020: 195).

در قرن نوزدهم میلادی، نخبگان ایرانی که با غرب، ارتباط و تماس‌های سیاسی، بازرگانی و فرهنگی داشتند، عامل و سبب‌ساز بازسازی و گسترش مفاهیم مدرنی چون «ملت» و «ناسیونالیسم»، در ایران شدند... میرزا حسین‌خان سپهسالار، میرزا ملکم‌خان ناظم‌الدوله، یوسف‌خان مستشارالدوله و مجدالملک سینیکی، از پیشگامان حامی «تأسیس نهادهای سیاسی مدرن» و «اندیشه مدرن ناسیونالیسم مردمی به‌مثابه پیش‌نیاز ترقی» بودند. سپهسالار از نخستین کسانی بود که از واژه «ملیت» استفاده کرد که به مفهوم «ناسیونالیسم» اشاره داشت؛ او در اندیشه «حاکمیت ملت و تغییر موقعیت ساکنان آن، از رعایا به شهروندان» بود. ... از این‌رو می‌توان گفت در سده نوزدهم، اندیشه‌های ناسیونالیسم مردمی و لیبرال، به‌نحو محدودی منتشر شد، اما در جریان انقلاب مشروطه در سده بیستم، شکوفا شد و سپس در دوران پهلوی، به‌صورت ناسیونالیسم رسمی و دولتی درآمد (Ahmadi, 2020: 197, 201)؛ چراکه پهلوی دوم، در «تمدن بزرگ» به‌دنبال بازسازی و یادآوری شکوه ایران در عصر باستان و کوروش بزرگ بود (Masoud, Ansari, 2012: 165).

در دوران پس از مشروطیت، رضاشاه و مصدق، نمایندگی دو گونه از ناسیونالیسم را بر عهده داشته‌اند. درحالی که ناسیونالیست‌های جوان با کودتای سوم اسفندماه ۱۲۹۹ سکاندار حفظ استقلال کشور در اوایل قرن ۱۴ خورشیدی شدند و ناسیونالیسم تدافعی و آمرانه را در بحبوحه

هرج و مرج داخلی و مداخلات خارجی‌ها رقم زدند و به زعم جواد شیخ‌الاسلامی سبب حفظ تمامیت ارضی و مانع از تجزیه کشور شدند؛ محمد مصدق نیز در دهه‌های بعد یعنی دهه ۱۳۲۰ و اوایل دهه ۱۳۳۰ ناسیونالیسم ضداستعماری، مدنی و رمانتیک را پیگیری کرد. این دو گونه ناسیونالیسم هرچند در مواردی در مقابل هم قرار گرفته، ولی بعضاً مکمل هم در راستای تأمین همگرایی و یکپارچگی ملی و وحدت سرزمینی و استیفای حقوق از دست‌رفته ملی بوده‌اند.

پس بر اساس آنچه گفته شد، «پدیده‌ای به نام ناسیونالیسم ایرانی، وجود داشته و دارد... این پدیده، فراگیر و سازنده است... ناسیونالیسم ایرانی، پدیده‌ای صرفاً تاریخ‌مند نیست که در مرحله‌ای بوده، اما پس از آن، دیگر کارایی ندارد. ناسیونالیسم ایرانی یک حرکت رستاخیزی است که در دوره‌های سقوط و بحران‌های فراروی ایران‌شهر، برای نجات ایران، به شکل جنبش سیاسی بروز می‌کند و ما در تاریخ ایران، از این دوره‌های سقوط و رستاخیز زیاد داریم» (Ahmadi, 2017).

۵. بسترهای چیرگی ملی‌گرایی در ایران پسا انقلاب اسلامی

در اینجا دو عامل عمده، بر شمرده می‌شوند، که هر یک، به گونه‌ای، پتانسیل زمینه‌سازی چیرگی و تفوق‌گفتمان ملی‌گرایی در ایران کنونی را دارند؛ از این‌رو در ذیل این دو سطح از عوامل، به‌طور مشخص به مؤلفه‌هایی اشاره می‌شود.

۵.۱. بحران‌های ایدئولوژی و شیوه حکمرانی؛ زمینه‌ساز رشد ملی‌گرایی

به‌دلیل پیشینه و ظرفیت‌های قوی تاریخی، ملی‌گرایی (در قالب اندیشه‌ها و یا افراد و نخبگان ملی‌گرا) همواره بدیلی قدرتمند برای تفکرات و جریان‌هایی بوده که در بحران‌های متعدد، سر برآورده و در پی نجات کشور بوده‌اند. در هم‌آوردی و رقابت با «هویت ملی»، در بسیاری از جوامع از جمله ایران، طی سال‌های پایانی سده بیستم، «وابستگی‌های قومی-زبانی» و «علاقه استانی-ایلی»، قابل مشاهده بوده‌اند. اما «ریشه‌های عمیق بیداری فرهنگی، و بیداری تاریخی متکی بر تاریخ طولانی»، توانسته است بر «هویت‌های چندگانه» مذکور چیرگی یابد و چونان «نیروی انسجام‌بخش و قدرتمند در تقابل با جریان‌های گوناگون تفرقه‌انداز» موفق عمل کند. بر اساس نتایج و یافته‌های یک پیمایش ملی در ۲۸ استان ایران (سال ۱۳۸۰ ش. / ۲۰۰۱ م.)، مردمان، «پیوندها، دلبستگی‌ها و وابستگی‌های بسیار نیرومندی با هویت ایرانی‌شان» دارند. در پژوهش مذکور، یکی از پرسش‌ها، این بوده است که «تا چه اندازه از ایرانی بودن خود، احساس غرور می‌کنید؟» و پاسخ‌ها از این قرار است: «۶۸ درصد پاسخگویان، برای هویت ایرانی خود، ارزش بسیار زیادی قائل بوده‌اند (۳۵ درصد از آنها، گزینه کاملاً و ۳۳ درصد، بسیار زیاد را انتخاب

کرده‌اند). علاوه بر این، ۲۷ درصد پاسخ‌دهندگان، ارزش هویت ایرانی خود را از متوسط تا زیاد، ارزش‌گذاری کرده‌اند (۱۹ درصد، زیاد و ۸ درصد، متوسط). بر این اساس، تنها ۵ درصد از مردم پاسخگو، در سطح پایینی از احساس غرور نسبت به ارزش هویت ایرانی خود قرار داشته‌اند» (Ahmadi, 2020: 221-222).

با مقدمه‌ای که ذکر شد، در ادامه، به برخی از مهم‌ترین عواملی که در پیوند با مسئله حکمرانی و ایدئولوژی حاکم، می‌توانند و بعضاً توانسته‌اند موجبات بسترسازی برای رشد ملی‌گرایی در دهه‌های اخیر در ایران را فراهم کنند، اشاره می‌شود.

۵.۱.۱. بحران نظروزی و آوانگردی

تجربه دهه‌های اخیر به‌وضوح نشان داد که اسلام سیاسی به‌مثابه یک «ایدئولوژی و جنبش سیاسی- اجتماعی» که با گرایش‌ها و رویکرد اعتدالی، تعاملی و دموکراتیک همراه باشد، گویی سربانی بیش نبوده و سرشت اسلام سیاسی با رادیکالیسم، عجین است. در این طرز تلقی بنیادگرایانه، آموزه‌های عدالت‌خواهی و ظلم‌ستیزی، مهم‌ترین بستر و بن‌مایه ستیزه‌جویی و خودحق‌پنداری و ناحق‌پنداری دیگران است. در منظومه فکری و باور قلبی بخش شایان توجهی از حاملان اسلام سیاسی، همزیستی دارالاسلام با دارالکفر سنخیتی ندارد و نبرد حق و باطل، طبیعی و قطعی است که با بشارت آسمانی و قرآنی، پیروزی نهایی با مسلمانان است.

در عرصه مذکور، وفاق و مصالحه با جهان و دیگری، مبتنی بر مصلحت و تقیه، چیزی جز خریدن زمان برای تجدید قوا نیست و به محض دگرگونی اوضاع و احوال و پدیدار شدن طلوع نصرت و ظفر، با توجه به وعده الهی پیروزی مسلمانان بر غیرمسلمانان (و طبق قاعده فقهی نفی سبیل)، این شمشیر است که داور میان حق و باطل خواهد بود. در این عرصه، تصویر و بازنمایی چهره خشن از اسلام سیاسی (Kalin & Siddiqui, 2016: 462) و ایدئولوژی اسلامی، عملاً اسلام‌گرایان را به گوشه رینگ رانده و در سوی دیگر، اسلام‌گرایان میانه‌رو و حتی برخی از تندروهای قدیم را نیز از گذشته فکری و اجرایی خود، به توبه و استغفار واداشته است.

«در مورد اسلام سیاسی، دو موضوع جداگانه وجود دارد؛ میراث اسلام سیاسی در قدرت و رابطه اسلام سیاسی و خشونت. آزمایش‌های مختلف کسب قدرت دولتی توسط اسلام سیاسی، تأثیر منفی بر این جنبش سیاسی- اجتماعی داشته است. این ادعا به‌ویژه درباره مواردی صدق می‌کند که اسلام‌گرایان از طریق انقلاب (ایران)، کودتای نظامی (سودان)، یا از طریق فتح نظامی (افغانستان) به قدرت رسیدند. نمونه‌هایی از دستیابی اسلام‌گرایی به قدرت دولتی از طریق صندوق‌های رأی در ترکیه و بخش‌های مختلف جهان عرب، محبوبیت احزاب مذهبی را افزایش نداده است» (Hashemi, 2021: 12-13).

۵.۱.۲. بحران کارآمدی

اقبال و گرایش توده‌ها به اسلام سیاسی در نیم قرن اخیر، محصول ادعای کارآمدی از سوی متولیان این قرائت و ناکارآمدی دیگر نظام‌های حکمرانی بود؛ در این قرائت، ایدئولوژی‌ها و نظام‌های حکمرانی دیگر، به ناکارآمدی و کژکارکردی متهم می‌شدند و اسلام سیاسی، خود را بهترین آلترناتیو در این عرصه می‌خواند که پس از ۱۴۰۰ سال، با تجربه گرانسنگی از تمدن‌سازی و پشتوانه حکمرانی اسلامی، مجدداً خود را مهبیای تمدن‌سازی متفاوتی از بلوک شرق و غرب می‌داند؛ حال آنکه در عمل، در چند دهه اخیر با آنکه اسلام‌گرایان همه ابزارهای قدرت و حکمرانی را در اختیار داشتند، چنین ادعا و وعده‌هایی محقق نشد (تجارب کشورهای مصر، پاکستان، سودان، لیبی، ایران و برخی دیگر در قرن بیستم میلادی، گواه چنین واقعیتی است).

در عرصه حکمرانی، شکست غمبار و پرهزینه پروژه اسلام سیاسی در ایران و در سطح بیشتر کشورهای مسلمان خاورمیانه، امید حداقلی به توانمندی این ایدئولوژی در امر توسعه را بر باد داده و در مقابل، قرائت‌های دیگر به‌ویژه قرائت‌های مدعی کارآمدی از جمله ملی‌گرایی توسعه‌گرا با توجه به پشتوانه دوگانه تاریخی و مدرن خود، از ظرفیت بیشتری برای کسب اقبال عمومی برخوردار شده‌اند. اسلام سیاسی در قدرت، در بسیاری موارد، ناموفق بوده است (Hashemi, 2021: 2-3).

درحالی‌که روزی متولیان اسلام سیاسی در ایران اعم از شریعتی، سروش، بازرگان و مطهری با ارائه الگوی حکمرانی مطلوب اسلامی، در پی فتح قلوب همه مسلمانان اعم از مردم ایران و جهان بودند و آن را عامل رستگاری از بدو تولد تا سرای آخرت می‌دانستند، به‌طور مشخص در سرای دنیوی و در عمل، موفق نبودند و در اغلب عرصه‌ها در ۴۷ ساله گذشته، ناتوان و کم‌توان ظاهر شدند و با وجود برخورداری از قدرت و امکانات بسیار زیاد، فرصت‌های بی‌بدیل برای پیروزی و ارائه الگوی کارآمد در زمینه حکمرانی را به شکست‌های بی‌بدیل تاریخی تبدیل کردند و بحران ناکارآمدی و مشروعیت نظام سیاسی مبتنی بر فقه را رقم زدند.

۵.۱.۳. بحران بی‌اعتنایی، مسئولیت‌ناپذیری و عدم شفافیت و پاسخگویی

مسئولیت‌ناپذیری، عدم شفافیت و پاسخگویی روشن و به‌موقع به مطالبات حداقلی جامعه ملی، از عوامل مهم ایجاد شکاف میان دولت و ملت هستند. شفافیت بر دسترسی آزاد به اطلاعات دلالت دارد و به‌همراه پاسخگویی، ابزاری برای حکمرانی دموکراتیک و نیز ارتقای اعتماد عمومی و سازمانی محسوب می‌شوند (Nateghi, 2022). دموکراسی، بدون مسئولیت‌پذیری، ممکن نیست

و مقامات عمومی، مسئول و پاسخگوی اعمال و تصمیماتی هستند که اتخاذ می‌کنند (Bashiriye, 2013: 370).

در ایران، درحالی‌که بحران‌های فراگیر و عمیق مختلف سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و زیست‌محیطی، کشور را در معرض مخاطرات جدی جبران‌ناپذیر قرار داده، از سوی سیاستگذاران، تدابیر آینده‌نگرانه جدی و کارآمدی که به لحاظ عملیاتی برای جامعه و نخبگان فکری، قابل مشاهده باشد، برای رفع و حل بحران‌ها، در کوتاه‌مدت، میان‌مدت یا بلندمدت ارائه نمی‌شود. ایران امروز، از ناحیه موضوعاتی چون وضعیت نابسامان و بحرانی کاهش ارزش پول ملی، فساد، تورم، فقر، اشتغال، ارز و سکه، بورس، آلودگی هوا، مهاجرت نخبگان، چالش‌های جدی صنعت خودروسازی، مشاغل و بازنشستگان در معرض آسیب‌های فراوانی است؛ برای نمونه بر اساس نتایج پژوهشی، «خا‌ها و کاستی‌های گوناگون در قوانین و مقررات موجود در ایران، در کنار ساختار سازمان حفاظت محیط زیست و کارکردهایش، این سازمان را ناکارآمد ساخته است؛ این کاستی‌ها، سه دسته‌اند: خا‌های قانونی مربوط به جایگاه و وظایف سازمان، خا‌های قانونی در خصوص روابط میان سازمانی این سازمان و دیگر سازمان‌های مرتبط با محیط زیست و سرانجام مشکلات برون‌سازمانی و نبود برنامه‌های جامع توسعه پایدار کشور و عدم نظارت مجلس بر مسائل محیط زیستی زمینه‌ساز عدم مدیریت جامع، یکپارچه و کارآمد محیط زیست کشور شده است» (Oliaei Tayyebi Shahi & Kamrani, 2017: 1).

در واقع، هیچ مقامی در هیچ منصب و جایگاهی، و هیچ نهادی از نهادهای سه‌گانه و غیره، مسئولیتی در قبال این بحران‌ها و وضعیت نابسامان نمی‌پذیرند و بعضاً دم بر نمی‌آورند و همچنان با وجود گذشت ۴۷ سال از شیوه حکمرانی مشخص، از فرمول انتساب مشکلات به دشمن و یا رژیم گذشته و یا رقبای جناحی و حزبی بهره جسته می‌شود. وضعیت شکننده و روند نابسامان فراگیر و رو به گسترش کنونی که از سوی اقشار مختلف اجتماعی، عمیقاً لمس می‌شود، جز بی‌برنامگی و روزمرگی و بلکه برعکس، مطالبه‌گری و توجه‌گری از سوی مسئولان، پاسخی در خور و مقتضی نیافته است. بنا به پیش‌بینی و هشدار بسیاری از صاحب‌نظران، به‌نظر می‌رسد چنانچه تغییر مثبت و بازبینی معناداری در سیاست‌ها و رویکردهای گذشته به نفع ملت آغاز نشود و گشایش‌های لازم در عرصه‌های سیاسی، اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و مدنی در افق حکمرانی کشور (که پسوند اسلامی را با خود دارد) محقق نشود، دیر یا زود، خوشایند یا ناخوشایند، امکان و پتانسیل انتخاب و کاربست گزینه‌های رادیکال از سوی جامعه سیاسی و نیروهای اجتماعی وجود خواهد داشت. حتی بسیاری از صاحب‌نظران، فعالان سیاسی و روزنامه‌های داخلی و رسانه‌های خارجی بارها به این نکته اشاره کرده و هشدار قرار داده‌اند.^۱

۱. برای نمونه هشدار روزنامه جمهوری اسلامی، نقل از سایت فرارو؛ در:

۵.۱.۴. بحران ایدئولوژی چپ‌گرایی و چپ‌رایان ایرانی

در کنار بن‌بست ایدئولوژی حاکم، بحران ایدئولوژیک دیگری وجود دارد که از زمان ظهور، دارای نفوذ بوده و بر تحولات و وضعیت سیاسی- اجتماعی ایران تأثیر بسیاری گذاشته، اما نقش سازنده‌ای از خود نشان نداده است. چپ‌گرایی معطوف به مارکسیسم- لنینیسم و طیف‌ها و گرایش‌های مختلف آن از جمله استالینیست‌ها، مائوئیست‌ها، کاستروئیست‌ها، خوجه‌ایست‌ها و تیتوئیست‌ها در ایران، از اوایل سده بیستم تاکنون به دلایل مختلفی قرین موفقیت‌های جدی نبوده‌اند. این عدم توفیق مؤثر و جدی، با شاخص‌هایی نظری و عملی، قابل بحث و بررسی هستند؛ عواملی همچون عدم گسترده‌ی پایگاه اجتماعی، ناتوانی در گفتمان‌سازی و بسیج‌گری و آوانگاردی، اختلافات درونی، ضعف در کاربست سازوکارهای دموکراتیک درون‌تشکیلاتی و در مقابل، کاربست رویکردهای حذفی درون و برون‌سازمانی و ناتوانی و کم‌توانی در برقراری دیالوگ با جامعه هدف. در عین حال که هریک از نحله‌های مذکور اگرچه در مواردی اندیشه‌ورزان، کنشگران و حتی ازجان‌گذشتگانی داشته‌اند و نقش‌هایی را در مقاطع تاریخی (مثبت یا منفی) ایفا کرده‌اند، اما به دلایل تاریخی، فرهنگی و اجتماعی نتوانسته‌اند مطالبات ملی را راهبری کنند و چه‌بسا با دورافتادگی از زمینه‌های اجتماعی و سیاسی ایران، دچار اشتباهات تاکتیکی و راهبردی شده و حتی خود را نیز نابود ساخته‌اند. گفتنی است به سبب کم‌توجهی جریان‌های چپ به مسائل نوپدید (به دلیل خاستگاه و ذهنیت قالب‌بندی‌شده آنان)، مجالی برای عرض‌اندام جدی آنها در فضای سیاسی کنونی کشور فراهم نیست.

شکست اردوگاه کمونیسم و فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی و نظام دوبلوکی در ابتدای دهه ۱۹۹۰ ضربه سختی به جریان‌های چپ مارکسیستی و حتی سوسیالیستی در ایران نیز وارد ساخت. شواهد تاریخی دال بر شکست گفتمان‌های چپ، تجارب متعدد حکومت‌های سوسیالیست در سده بیستم و حتی بیست‌ویکم (برای نمونه ونزوئلا) است، که «نوید برابری و امنیت و رفاه داده، اما دستاوردهای فقر و فلاکت و استبداد، بوده است» (Perry, 2016). شکست چپ‌ها، دلایل متعددی در ابعاد اجتماعی، اقتصادی و سیاسی دارد، که پرداختن به آنها در حوزه این مقاله نیست.

<https://fararu.com/fa/news/714100/%D9%87%D8%B4%D8%AF%D8%A7%D8%B1-%D8%AC%D9%85%D9%87%D9%88%D8%B1%DB%8C-%D8%A7%D8%B3%D9%84%D8%A7%D9%85%DB%8C-%D8%AF%D8%B1%D8%A8%D8%A7%D8%B1%D9%87-%D9%BE%DB%8C%D8%A7%D9%85%D8%AF-%D9%87%D8%A7%DB%8C-%D8%A8%DB%8C-%D8%AA%D9%88%D8%AC%D9%87%DB%8C-%D8%A8%D9%87-%D9%85%D8%B1%D8%AF%D9%85>

همچنین ناصر کرمی: بی‌اعتنایی مطلق برنامه ششم توسعه ایران به محیط زیست و بحران آب؛ در

https://www.bbc.com/persian/iran/2015/06/150630_110_nk_iran_development_policies_environment

ناتوانی این اردوگاه در انجام توسعه سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی و بازنمایی رسانه‌ای به شدت منفی از نمونه‌های حکمرانی باقیمانده از اردوگاه شرق در کشورهای کوبا و کره شمالی، مابقی ظرفیت‌های موجود در اذهان جامعه سیاسی را برای بهبود وضعیت جامعه ایران از مسیر چپ‌گرایی بر باد داده است. چپ ایرانی هرگز نتوانست به اکثریت دست یابد و قدرت سیاسی را از آن خود کند (Mofidi, 2016: 44). چپ نو ایرانی، به دلیل آگاهی از عدم پذیرش عمومی از سوی جامعه ایران، در پی جذب طرفدار و حامی از جریان‌های ضدایران می‌رود و «تعارضات قومی، زبانی، نژادی و مذهبی» را می‌سازد؛ از این‌رو یک ایدئولوژی سیاسی نامنسجم با «ماهیتی غیربومی و وارداتی» محسوب می‌شود (Afghari, 2024: 7,24). احزاب موجود با گرایش‌های برشمرده شده در داخل و خارج کشور نیز در شرایط فعلی، تحرک ویژه‌ای نداشته و کم و بیش دچار انفعال شده‌اند و اصولاً در فضای سیاسی داخل و خارج از ایران، کمتر دیده می‌شوند و به‌نوعی، کم و بیش از گردونه سیاست‌ورزی و نظرورزی راه‌گشایانه حذف شده‌اند؛ در واقع، معدود شخصیت‌های باقیمانده از جریانات چپ ایرانی خارج‌نشین نیز دچار دگردیسی نظری و عملی شده‌اند.

۵.۲. ظرفیت‌های ملی‌گرایی نوین؛ بازنمایی گفتمان ایران‌شهری

عامل عمده دومی که در این مقاله و در پیوند با آلترناتیوهای مطرح برای چشم‌انداز آینده توسعه‌ای ایران، مطرح شده و مورد توجه قرار گرفته است، «امکانات، داشته‌ها و ظرفیت‌های ملی‌گرایی نوین در قالب تکیه بر میراث ایران‌شهری» است. ناتوانی و بحران در نظام حکمرانی کشور در قالب اسلام سیاسی و نارضایتی گسترده و عمومی در کنار بحران چپ‌گرایی و نیروهای چپ ایرانی در عرصه نظری و گفتمانی و نیز عرصه عملی، خواسته یا ناخواسته، راه را برای ورود جریان نو ملی‌گرایی در چارچوب بازنمایی گفتمان ایران‌شهری به صحنه سیاسی ایران هموار کرده است.

جریان ملی‌گرایی نوین با بهره‌گیری از پیشینه تاریخی-تمدنی کهنسال و الگوهای موفق حکمرانی در گذشته‌های دور و نیز بازنمایی رسانه‌ای و تبلیغاتی برخی موفقیت‌های نظام حکمرانی در رژیم گذشته، نوید احیای مجدد مجد و عظمت ایران و رهایی از زنجیره بحران‌های موجود و فراگیر و نیز تعامل با جهان را می‌دهد؛ این مؤلفه‌های فرهنگی، حتی در عصر جهانی شدن، می‌توانند در صورت همسویی با ارزش‌های انسانی جهانشمول، با فرهنگ جهانی، ارتباط برقرار کنند. «اگر فرهنگ‌ها، از توانایی مشارکت در چارچوب فرهنگ مشترک جهانی برخوردار باشند، می‌پایند و برمی‌شکفند، در غیر این صورت، فرجامی جز پژمردن و از رمق افتادن، نخواهند داشت» (Hamad, 2004: 12). به این ترتیب، بخشی از تلاش‌های نیروهای فعال ملی‌گرا

عبارت‌اند از: بهره‌گیری از ظرفیت‌های نمایشی در شبکه‌های اجتماعی با حمایت شبکه‌های بین‌المللی ماهواره‌ای و تصویری در ایجاد نوعی نوستالژی نسبت به شرایط قبل از انقلاب به‌عنوان الگوی کم و بیش موفق حکمرانی، تولید ادبیات حسرت و افسوس در مقایسه با همان گذشته و نیز با دستاوردهای دیگر کشورهای جهان و حتی برخی کشورهای منطقه. بر این اساس، در ادامه، به‌طور مشخص، به برخی از مهم‌ترین این امکانات و پتانسیل‌ها توجه می‌شود.

۵. ۱. ۲. به رسمیت‌شناسی و حمایت از سبک زندگی نسل جوان

مطابق پژوهش‌ها، شادی و تفریح و فراغت برای نسل جوان و نسل زد (Z) جایگاه مهمی دارد (Zilka, 2023: 121-120). یکی از عواملی که می‌تواند ملی‌گرایی نوین را در ایران با اقبال بیشتری همراه سازد، به رسمیت‌شناسی و حمایت از سبک زندگی نسل جوان در کشور است. حال آنکه از همان ابتدای پیروزی انقلاب اسلامی و به تبع حاکمیت قوانین شرعی اسلامی، تعریف و تبلیغ و سپس تحمیل سبک زندگی خاصی از سوی نظام حکمرانی در حوزه‌های مختلف زندگی افراد، از جمله پوشش، تفریح، مجرد یا تأهل، روابط بین جنسیتی و جنسی، تعداد فرزندان و مواردی از این دست، به‌ویژه در دهه‌های اخیر از جمله چالش‌های جدی و عمده جمهوری اسلامی ایران بوده است. این مسئله، به‌ویژه با رشد ارتباطات، تغییرات فرهنگی و نسلی، تشدید شده و با مقاومت‌های اجتماعی گسترده‌ای نیز مواجه شده است. یکی از نمونه‌های بارز اخیر در این زمینه، بروز ناآرامی‌های سال ۱۴۰۱ بود که محصول چنین رویکرد آمرانه‌ای نسبت به سبک زندگی بوده است.

اهمیت سبک زندگی که برآیند هویت فردی و اجتماعی انسان‌هاست، در عصر جدید، نقش محوری یافته و اصولاً از جمله محورها و ویژگی‌های «نوبودگی» جنبش‌های نوین اجتماعی و «پارادایم جدید کنش جمعی» نیز است (Laraña et al., 2010: 130). «جنبش‌های جدید اجتماعی همچون جنبش زنان، جنبش سبز یا زیست‌محیطی، جنبش صلح و غیره، به‌طور معمول جهت‌گیری فرامادی دارند که بیشتر دل‌مشغول مسائل مربوط به کیفیت و چگونگی زندگی است، نه توسعه مادی» (Heywood, 2012: 238). جنبش‌های نوین یا به تعبیر مانوئل کاستلز: «جنبش‌های اجتماعی شبکه‌ای‌شده» در عصر اینترنت، «فرایند به‌اشتراک‌گذاری معنا از طریق تبادل اطلاعات است» و «به‌ندرت پیش می‌آید که یک نظام نهادینه مبتنی بر اجبار محض باشد و در طولانی‌مدت، دوام بیاورد. شکنجه‌های جسم‌ها، تأثیر کمتری از شکل‌دهی به ذهن‌ها دارد. اگر بیشتر مردم، به طرقی، متضاد با ارزش‌ها و هنجارهای نهادینه‌شده در قوانین و قواعد تحمیل‌شده توسط دولت، تفکر کنند، آن نظام، تغییر خواهد کرد، هرچند نه لزوماً به‌گونه‌ای که امیدهای کارگزاران تغییر اجتماعی را کاملاً برآورده کند. به همین دلیل است که جنگ قدرت

بنیادین، عبارت است از نبرد برای ساخت معنا در ذهن مردم» (Castells, 2012: 13)؛ پس این جنبش‌ها، لزوماً سیاسی نیستند، اما می‌توانند و توانسته‌اند که تأثیرات عمیق سیاسی داشته باشند و لاجرم توانسته‌اند به‌ویژه نظام‌های سیاسی اقتدارگرا در سراسر جهان را با چالش مواجه کنند. برخلاف ادبیات کلاسیک در حوزه علوم اجتماعی که شکاف طبقاتی را عامل منازعه سیاسی - اقتصادی برمی‌شمرد و یا نیروهای چپ که این دست از مسائل را به‌عنوان عوامل فرعی و روبنایی تلقی می‌کردند، «سبک زندگی»، به محور اصلی ستیزه‌های اجتماعی و بین‌نسلی تبدیل شده است؛ عواملی که اصولاً از سوی نیروهای چپ و برخی از دیگر نگرش‌ها، به‌عنوان عاملی مستقل به‌رسمیت شناخته نشده و نقش تعیین‌کننده‌ای بدان داده نمی‌شود. نیروهای ملی‌گرای نوین، برخلاف این جریان‌ها، تلاش کرده‌اند که با این تحولات نسلی و فرهنگی، همراهی کرده، آن را به رسمیت بشناسند و حوزه خصوصی و عمومی را با نگرشی سکولار، از هم تفکیک کنند؛ چنانکه این رویکرد در حکمرانی پیش از انقلاب اسلامی نیز وجود داشت.

۵.۲.۲. توجه به جایگاه و حقوق زنان و اقلیت‌ها

یک عنصر منازعه‌ساز سیاسی و اجتماعی در شرایط کنونی ایران، که به‌نوعی، مرتبط با عامل پیشین (سبک زندگی نسل جوان) نیز است، موضوع حقوق زنان و اقلیت‌هاست؛ چراکه جامعه امروز ایران، نیازمند یک گفتمان حامی «کثرت‌گرایی و چندفرهنگی» است. «ظرفیت برابری فراتر از یکسانی ملی، مستلزم دگرگونی سیاسی- حقوقی در نهادها و گفتمان‌های حذف‌کننده، انکار و تحقیرکننده تفاوت‌هاست. در این زمینه، انسان بودن، برابر با یک شهروند ایرانی و متفاوت بودن، مانند بلوچی بودن، نباید ذاتاً مخالف و ناسازگار، تلقی شود. تداوم نابرابری در دولت-ملت ایران، مانع تحقق صلح پایدار، نشاط و ثبات در جامعه ایران است» (Eliassi, 2024: 309). مسئله‌ای که کم و بیش از سوی نظام سیاسی، انکار و از سوی نیروهای چپ نیز کمتر به آن، توجه می‌شود. هرچند برخی اندیشمندان چپ نو بر پیشگامی نظری در دفاع از حقوق زنان و اقلیت‌های قومی و حتی جنسی تأکید می‌ورزند، ولی در عرصه عملی و به‌طور مشخص در کادر و ساختار رهبری احزاب و گروه‌های چپ، حضور زنان به‌صورت جدی و متوازن دیده نمی‌شود و بعضاً ترکیبی مردانه دارد.

در سوی دیگر، اما ملی‌گرایی نوین، با استفاده از ظرفیت‌های تمدنی و تاریخی ایران باستان، به مقایسه جایگاه زنان در فرهنگ، جامعه و سیاست ایران پیش از اسلام، با وضعیت آنان در قوانین، نگرش و ایدئولوژی کنونی و غالب در دهه‌های اخیر پرداخته و بدین وسیله، در جذب نسل‌های جوان و به‌ویژه زنان کوشش کرده است. «به‌دلیل رابطه میان گفتمان‌های ناسیونالیسم و فمینیسم، رویکرد وحدت‌بخش مبتنی بر ملیت، که توسط محققان ایرانی دیاسپوریک، اتخاذ

شده، تاریخ ایران را به عنوان یک سرزمین، موجودیتی هماهنگ و شهروندانی که با ویژگی‌های جمعیتی آنها تعریف می‌شوند، تحلیل می‌کنند» (Hamidi, 2023: 745).

«در ایران باستان، زنان همچون مردان می‌توانستند فنون نظامی بیاموزند و حتی فرماندهی نظامیان را به عهده گیرند. زیبایی تمدن ایران و فرهنگ انسانی‌اش در اینجا بیشتر آشکار می‌شود که زن ایرانی، دارای شخصیت حقوقی بوده و می‌توانسته به شغل وکالت دادگستری بپردازد و حتی بر مسند قضاوت بنشیند و قضاوت کند. زیبایی دیگر این تمدن، چهره‌های درخشان زنان ایرانی است که بر جایگاه والای حکومت، تکیه زده‌اند؛ چهره‌هایی همچون هما، آذرمدخت، گران‌گوشوار و نیز چهره‌های مشهوری که فرماندهی سپاهیان ایران را بر عهده داشتند، همچون آرمیس، بانو گشتسب، گردآفرید و نیز زنان سیاستمدار و دانشمندی که به تنهایی و یا دوش به دوش مردان خود ایستاده‌اند و از این سرزمین، پاسداری کرده‌اند؛ زنانی چون آتوسا، شهربانو موژا، پانته‌آ، کتایون و ...» (Eghbali Mahdi Abadi, 2008: 24).

علاوه بر آنچه به عنوان نمونه در بالا آورده شد، روایت‌های زیادی نیز از زرتشت -اندیشمند و آموزگار پیامبرگونه ایران باستان- وجود دارد که در جامعه آن زمانه، برای دختر خویش، حق انتخاب، آزادی و استقلال در انتخاب همسر قائل بوده است؛ اصولاً شخصیت انسان، برای زرتشت، ارزشی ویژه دارد و پایه آموزه او، «آزادی و اختیار» است (Ashtiani, 2015: 135)، جالب‌تر اینکه هم دانا و هم نادان، حق انتخاب دارند و بدون اراده و انتخاب آزاد، خیر و شر، دارای مفهوم، نخواهند بود (Ashtiani, 2015: 169)؛ حتی نه تنها در مورد مسائل اجتماعی، بلکه در عبادت و مسئله‌ای بسیار مهم‌تر یعنی پرستش نیز انسان‌ها، مختارند و دختر و داماد زرتشت نیز باید به اختیار و میل، اطاعت و پرستش اهورا را بپذیرند (Ashtiani, 2015: 200).

به طور کلی، یک مشخصه مهم پیام زرتشت، «برابری همه انسان‌هاست»؛ زن و مرد، بر هم دارای هیچ‌گونه امتیازی نیستند و در هیچ‌یک از سرودهای خود، زرتشت (گاتاها) مزیتی برای مردان یا زنان یا گروه خاص کاهن و روحانی و ارباب و رهبر و غیره، قائل نشده است. اشهون یا پیروان راستی، زن و مرد، عالم و عامی و سایرین، رهروان راه حق و کمال هستند (Ashtiani, 2015: 415). در این باره، نوشته‌های زیادی از جانب استادان و صاحب‌نظران ایرانی و خارجی وجود دارد. همه این مؤلفه‌های پیشرو و مترقی فرهنگی در خصوص جایگاه زنان در میراث ایران باستان، از امکانات و ظرفیت‌های گفتمان ملی‌گرایی برای چیرگی بر سایر نگرش‌ها و گروه‌های سیاسی و جذابیت اندیشه‌ای برای نسل امروز ایران است.

۵.۲.۳. نمادسازی هنری و رسانه‌ای؛ زیست شادمانه و فرهنگ پیشرو ایرانی

عامل مؤثر دیگر در دیده شدن و برآمدن نیروهای ملی‌گرا، ظرفیت‌های نمادسازی هنری و رسانه‌ای در پیوند با میراث فرهنگی ایرانی جوان‌پسند است. این مؤلفه، به مدد شعر و سرودهای حماسی و نوستالژیک از جمله اشعار حماسی فردوسی و عرفانی مولانا، در کنار سود جستن نمادین از اماکن و آثار تاریخی و باستانی چون پاسارگاد، تخت جمشید، بیستون و نیز بهره‌گیری از آیین‌های باستانی و زیست شادمانه نظیر نوروز، مهرگان، جشن‌های آتش و یلدا، امکان‌پذیر شده است. به‌ویژه اینکه در رویکرد سخت و تقابلی از سوی نظام حکمرانی در طول دهه‌ها تلاش شده تا این میراث فرهنگی، به حاشیه سپرده شود، که به‌نظر می‌رسد قرین موفقیت نبوده است؛ بلکه برعکس، این پیشینه و بنیان‌ها از سوی جریان‌ات ملی‌گرا به صورت‌های هنری و زیست شادمانه به خدمت گرفته شده‌اند.

شاهنامه فردوسی در این میان، یک گنجینه بی‌بدیل است که هنوز چنان‌که باید و شاید، در محتوای اندیشه پیشرو آن، تأمل و تحقیق نشده است؛ در این اثر ادبی، تاریخی، سیاسی، فرهنگی و اجتماعی، به مواردی دقت و توجه شده، که بشر مدرن، زمان زیادی نیست که به اهمیت آنها پی برده است؛ یک نمونه، موضوع اهمیت زیست‌بوم، توجه به زمین و طبیعت، و تأثیرات مستقیم و شگرف نوع حکمرانی بر این مقوله مهم است. اشاره فردوسی، در داستان‌های «سیاوش» و «بهرام گور»، دو نمونه از این دست هستند؛ «فردوسی، رابطه بی‌دادگری شاه و نظام طبیعت را چنین توصیف کرده است» (Pooladi, 2015: 39).

«ز بیدادی شهریار جهان همه نیکوی باشد اندر نهان

نژاید به‌هنگام، در دشت، گور شود بچه باز را دیده، کور

نبرد ز پستان نخجیر، شیر شود آب، در چشمه خویش، قیر

شود در جهان، چشمه آب، خشک نگیرد به نافه، درون، بوی مشک

ز کژی گریزان شود راستی
(Shahnameh of Ferdowsi, The Story of Siavosh)

«چو بیدادگر شد جهاندار شاه ز گردون نتابد ببايست ماه

به پستان‌ها در شود شیرخشک نبودی به نافه درون نیز مشک

زنا و ربا آشکارا شود دل نرم چون سنگ خارا شود

به دشت اندرون گرگ مردم خورد خردمند بگریزد از بی‌خرد

شود خایه در زیر مرغان تباہ هرآنکه که بیدادگر گشت شاه» (Shahnameh of Ferdowsi).
(The story of Bahram Goor).

در جهان امروز گسترش فناوری‌های ارتباطی، آگاهی نسل جوان ایران را نسبت به پیشینه تاریخی تا حدی بیشتر کرده و بسیاری از شاخص‌های هویتی، فرهنگی و آیینی ایران باستان، میان مردم، مقبولیت فزاینده‌ای یافته است؛ گزینش نام‌های ایرانی برای فرزندان، بزرگداشت و پاسداشت آیین‌های ملی، ازدواج به سبک آریایی (که همراه با کاربرد واژگان پارسی به‌جای عربی است)، نکوداشت روز منسوب به کوروش هخامنشی و بسیاری موارد دیگر، نشان‌دهنده اقبال به گفتمان ملی‌گرایانه در میان جامعه ایرانی است؛ چراکه فرهنگ جشن و شادی‌پرور و دوستداری طبیعت و زندگی، تجانس بیشتری با روحیات نسل‌های امروز جامعه ایران از خود نشان داده است.

۵.۲.۴. بازتأکید بر گفتمان و مکتب ایران‌شهری در دهه‌های اخیر

در چارچوب امکان‌سنجی آینده گفتمان ایران‌گرایی، ظرفیت دیگر ملی‌گرایی نوین، بازنمایی و بازتأکید برخی نویسندگان معاصر نظیر سید جواد طباطبایی بر گفتمان ایران‌شهری در سال‌های اخیر است؛ وی در این زمینه، کوشش فراوانی کرده و در آثار و سخنرانی‌های خود، ضمن نقد دیگر جریان‌های اندیشه‌ای و ادعا مبنی بر ناتوانی آنها به پاسخگویی مسائل نوپدید و پیچیده در ایران، مختصات ملی‌گرایی نوین را بازنمایی کرده است و گفتمان ایران‌شهری را راهگشای خروج از تنگناها و بحران‌های موجود کشور و حوزه تمدنی ایران برمی‌شمارد.

انقلاب اسلامی ۱۳۵۷ و سیاست‌های آرمان‌گرایانه دین‌محور در سطوح داخلی و خارجی، نادیده انگاشتن ملیت و ایرانیت از سوی نظام سیاسی، هویت‌های فراملی (اسلامی) و فروملی (قومی) را رشد داد و سبب تضعیف هویت ملی شد. این وضعیت، سکوت طولانی را شکست و فعالان فرهنگی و سیاسی ایرانی داخل و خارج را که برای میراث تاریخی- فرهنگی ایران، اهمیت قائل بودند، به تلاش برای حفاظت از میراث و هویت ایرانی واداشت (Ahmadi, 2009: 3-6).

«ایران‌زمین یا ایران بزرگ، کشوری با اقوام گوناگون بود که در آن، از دیدگاه تاریخی و سیاسی، برابر اصول اندیشه ایران‌شهری، شخص شاه، خدای بر روی زمین، سبب‌ساز وحدت در عین کثرت آن اقوام بود و بدین‌سان، شاه، اگر نه یگانه نهاد، اما لاجرم، استوارترین نهاد این نظام سیاسی به‌شمار می‌آمد. در کنار این نهاد، در حیات سیاسی- اجتماعی ایران‌زمین، عوامل وحدت‌بخش دیگری نیز وجود داشت که فرهنگ ایرانی، در گسترده‌ترین معنای آن، عمده‌ترین

آن عوامل به‌شمار می‌آمد و چنان استوار بود که توانست تداوم تاریخی، آیینی و فکری ایرانیان را در گذر سده‌های طولانی تضمین کند» (Tabatabaei, 2006: 115).

در ایران، نادیده انگاشتن پیشینه تمدنی و فرهنگی و هویت ملی ایرانی، و عدم احساس تعلق خاطر به آن، که نوعی خودزنی و انکار خویشتن محسوب می‌شود، نتایج زیانباری در درازمدت هم برای مشروعیت دولت و هم موفقیت و کارآمدی آن داشته است. با تکیه بر دیدگاه جامعه‌شناس انگلیسی آنتونی دی. اسمیت در کتاب *قدمت ملت‌ها*، برخی ملت‌ها مانند ایران، چین، یونان و مصر پیش از ناسیونالیسم، بوده و وجود داشته‌اند (Smith, 2004). به بیان سیدجواد طباطبایی به تأسی از هگل، پیش از شکل‌گیری مفهوم دولت-ملت، امپراتوری ایران، کشوری بوده که در واقعیت، آن را تجربه کرده است.

«اگر کسی خود را به‌عنوان امت تعریف کند، نمی‌تواند شاهنامه داشته باشد؛ زیرا شاهنامه، تاریخ ملی است و امت، ملت نیست که بتواند شاهنامه داشته باشد. شاهنامه داشتن، مستلزم ملت بودن است. زمانی که واژه ملت به مفهوم Nation وجود نداشته، ایرانیان، همیشه ملت بوده‌اند و لذا ایرانیان، نخستین دولت (به تعبیر هگل *der staat*) را درست کردند. پس تاریخ جهانی، با ایران، آغاز می‌شود، زیرا قبل از آن، استبداد است و در استبداد، تاریخ نیست؛ تاریخ از آنجایی آغاز می‌شود که میان حاکم و شهروندان یا رعیت، نسبت متفاوتی از آنچه در مصر باستان و چین بود، برقرار شود» (Tabatabaei, 2017).

حال پرسش مهم این است که انکار چنین مؤلفه کارآمد و وحدت‌بخشی، چه زیان‌هایی برای گذشته و اکنون ایران داشته است و تقویت و تکیه بر آن، چه ضرورت و مزایایی برای آینده دارد؟ که البته پاسخ به آن نیازمند بحث و پژوهش است.

حب وطن یا دوست داشتن میهن است که سبب توجه به آبادانی و توسعه کشور، جلوگیری از تخریب زیست‌بوم و تلاش برای حفظ آثار و میراث فرهنگی، تاریخی و ملی ایران می‌شود. قرار نگرفتن این موارد، در اولویت و صدر سیاست‌ها، بودجه‌بندی و مدیریت کشور، نشان‌دهنده این است که بی‌توجهی به ملی‌گرایی و فقدان نیروهای ملی، می‌تواند چه پیامدهای وخیمی برای آینده سرزمین و به تبع آن، ایرانیان داشته باشد. اولویت‌های موهوم و مبهم در خیال و ذهن دولتمردان، فرصت‌های تاریخی برای توسعه کشور را بیش از پیش، از بین خواهد برد. در این جهان پرشتاب و پر از رقابت، با نگاهی به رویکردها و سیاست‌های کشورهای پیرامون ایران، این هشدار جدی، بسیار مشهود است. افزایش قوت و قدرت ملی، جز دغدغه نخبگان و نیروهای ملی‌گرا که به منافع جز مصالح کشور و مردمانش نمی‌اندیشند، نمی‌تواند باشد.

تحولات خاورمیانه در اواخر سال ۲۰۲۴ (به‌ویژه مورد سوریه) بار دیگر نشان داده که علی‌رغم سال‌ها صرف منابع و سرمایه‌های انسانی، مالی و فرهنگی برای هم‌کیشان مسلمان در

قالب ایدئولوژی و تفکر امت-محور به جای ملت‌گرایی، از سوی ایران که خود را به‌عنوان جزئی مهم از کشورهای مسلمان (یا به تعبیری جهان اسلام)، مطرح و تلقی کرده است، اعراب هیچ‌گاه، ایرانیان را بر هم‌نژادان خود ترجیح نداده‌اند و گویی ایران از دیرباز، کشور و فرهنگی نامتجانس برای آنها بوده است. بر اساس پیشینه و واقعیات تاریخی، ایرانیان هرگز وارد «امت» نشدند و خلیفه رسمی را به رسمیت نشناختند. با این فهم از جانشینی پیامبر (ص)، ایرانیان به‌کلی خارج از جهان اسلام بودند. به عبارت دقیق‌تر، در درونش بودند چون مسلمان بودند، اما در بیرونش بودند چون وارد «امت» نشدند و به همین دلیل که ایران از آغاز بیرون بوده است، عرب‌ها هنوز ایرانیان را به رسمیت نمی‌شناسند (Tabatabaei, 2017).

۵.۲.۵. کارکردهای توسعه‌ای ملی‌گرایی؛ به مثابه نیاز مبرم امروز ایران

تاریخ نشان می‌دهد که هرگاه در ایران از زمان باستان تا عصر مدرن، رشد و تحولی رخ داده، جز بر بنیان ملاحظات میهن‌خواهانه و ملی‌گرایانه نبوده است. رشد و شکوفایی در درون کشور و قدرتمندی در عرصه‌های منطقه‌ای و بین‌المللی، نتیجه خردمندی دولتمردان وطن‌خواه و ملی‌گرا بوده است؛ از شکوفایی عصر هخامنشیان تا آغاز اصلاحات در ابتدای سده نوزدهم از سوی عباس میرزا، امیرکبیر و عصر پهلوی و نهضت ملی شدن نفت. این وضعیت، در سایر کشورهای جهان نیز قابل مشاهده است و تحولات آنها، تأییدی بر اهمیت حیاتی تمرکز بر منافع و هویت ملی در نزد دولتمردان و نخبگان سیاسی است.

در سده بیستم میلادی، توسعه ژاپن، کره جنوبی، چین، تایوان، مالزی، اندونزی (Duara, 2019: 350-351) و حتی کشورهای کوچک آفریقایی نظیر بوتسوانا، در پرتو اراده نخبگان توسعه‌ای ملی‌گرا ممکن شده است که بسیاری از نظریات جدید توسعه نیز مؤید آن است. نمونه‌های آن در دیدگاه‌های چالمرز جانسون، وو کامینگز^۱ و آدرین لفت‌ویچ قابل مشاهده است. لفت‌ویچ در توصیف دولت‌های توسعه‌ای، «ملی‌گرایی» را یکی از ویژگی‌های ضروری برای نخبگان آن دولت می‌داند. «اهداف ملی توسعه‌ای»، نیازمند نخبگان ناسیونالیست و مصمم به پیگیری اهداف توسعه‌ای است (Leftwich, 2005: 225). بر اساس روایت لفت‌ویچ، وو کامینگز در اثری به نام چالمرز جانسون و سیاست ناسیونالیسم و توسعه به نقل از وی در کتاب دولت توسعه‌ای، می‌نویسد: «خاستگاه دولت توسعه‌ای از اهداف ناسیونالیستی و سیاسی نشأت می‌گیرد». دیدگاه‌های ناسیونالیستی برای توسعه اقتصادی، موضوع جدیدی نیست؛ رهبران بی‌شماری از کشورهای در حال توسعه، این اهداف را در دستور کار خود قرار داده‌اند (Leftwich,

1. Woo- Cumings, M.

212: 2005)؛ از این‌رو ناسیونالیسم در مرکز رژیم دولت توسعه‌ای قرار دارد (Leftwich, 2005: 208). ماهیت نیروها و منافع اجتماعی که به دولت و اهداف آن، شکل می‌دهد، بسیار حائز اهمیت است (Leftwich, 2005: 213).

اهمیت ملی‌گرایی و وجود نخبگان و نیروهای ملی، در توسعه کشورها، بی‌بدیل و انکارناپذیر است. حکمرانی خوب، بدون تکیه بر هویت فرهنگ بومی و ملی، امکان‌پذیر نیست و ماندگاری و اصلاتی نخواهد داشت. بر اساس شواهد متقن تاریخی، اندیشیدن و عمل در چارچوب منافع ملی، به‌جای اهداف مبهم و ایده‌آلیستی اتترناسیونالیستی، نتایج بسیار مطلوب‌تری را در جوامع در پی داشته است.

۵.۲.۶. اقبال بین‌المللی به نمایندگان جریان ملی‌گرایی

ظرفیت دیگر ملی‌گرایی که البته مخاطره‌برانگیز و تیغی دولبه برای جریان ملی‌گرایی در ایران است، تصور و پشتگرایی به حمایت‌های بین‌المللی، غرب و برخی بازیگران منطقه‌ای است که به‌زعم آنها در تعارض شدید میان جمهوری اسلامی با اسرائیل و آمریکا، نیروهای ملی‌گرا ققنوس‌وار سر برآورده و سکان اداره کشور را در دست خواهند گرفت. مفروض بخشی از جریانات ملی‌گرا، ضرورت بهره‌گیری از ظرفیت‌های نظام بین‌المللی و بازیگران منطقه‌ای برای چشم‌انداز تحولات آینده نزدیک و دور در ایران است؛ تجربه‌ای که از قیام تنباکو با بهره‌گیری از حمایت روس‌ها؛ در انقلاب مشروطه با استعانت از حمایت انگلیسی‌ها، در جریان ملی شدن صنعت نفت با جلب حمایت آمریکا و در پیروزی انقلاب اسلامی، نقش سیاست دولت جیمی کارتر در حمایت از درهای باز و حقوق بشر را می‌توان نام برد.

۷. آسیب‌های عمده جریان ملی‌گرایی نوین

در کنار ظرفیت‌های ملی‌گرایی برای اکنون و آینده ایران، نمی‌توان آسیب‌ها و نیز برخی از مشکلات درون اردوگاه ملی‌گرایی نوین را نادیده انگاشت. اصولاً در عصر جهانی شدن و طرح امکان افول مفاهیم ملت و دولت-ملت، تضعیف پیوندهای مدنی و ملی سنتی، امکان پیدایش ملی‌گرایی‌هایی پرخاشگر مبتنی بر قومیت را دامن زده است و ممکن است خاص‌نگری‌های^۱ مبتنی بر منطقه جغرافیایی، دین، قومیت یا نژاد به‌وجود بیاید (Heywood, 2014: 321). ملی‌گرایی نوین ایران نیز از این قاعده مستثنا نیست؛ به‌ویژه اینکه حساسیت‌های ناشی از زبان مادری در دوگانه‌سازی میان زبان فارسی- گویش‌های قومی، که به‌نوعی به تقابل میان اقوام فارس-

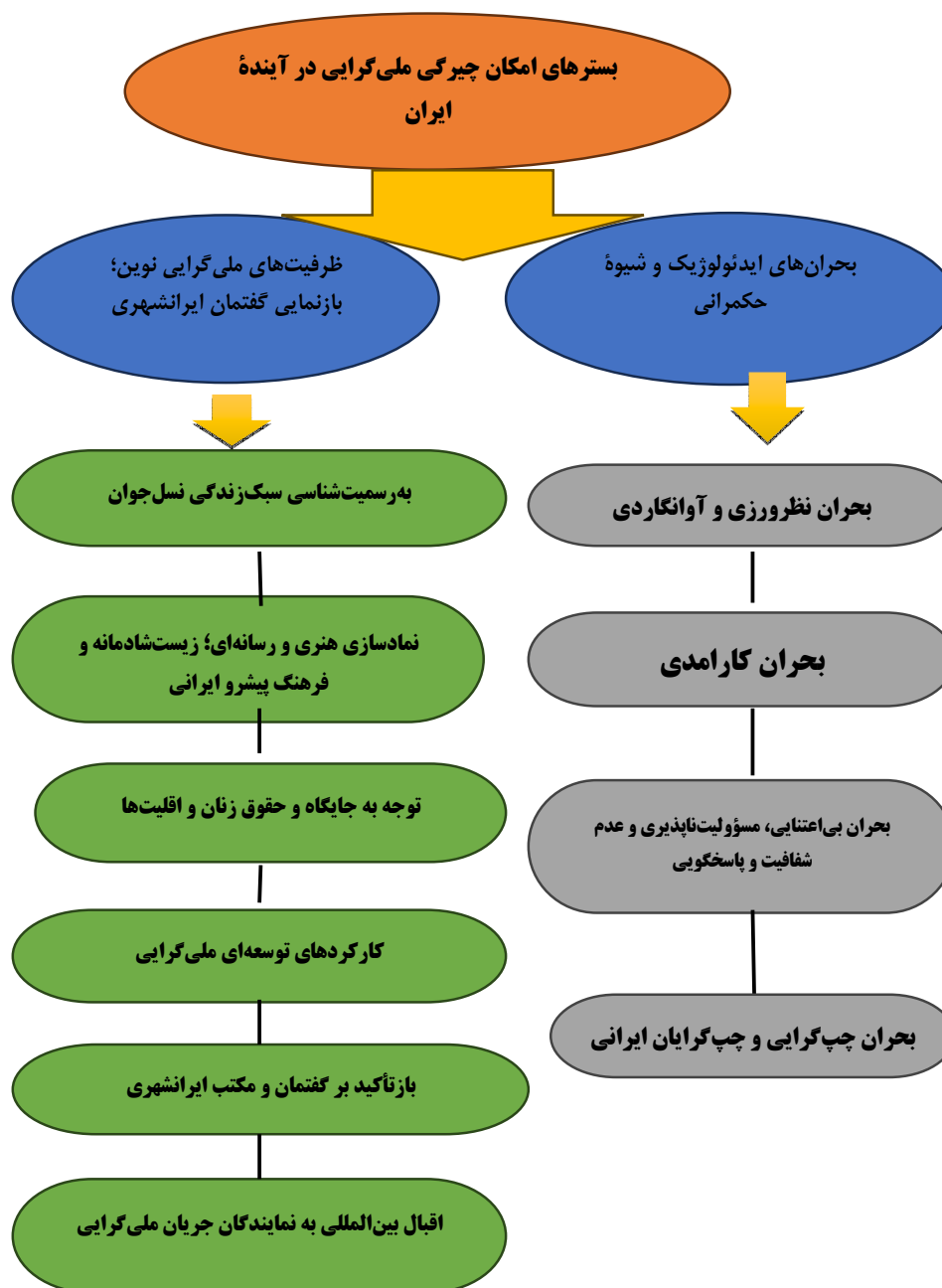
غیرفارس یا همان دوگانهٔ هویت ملی- هویت قومی نیز سوءتعبیر شده است، پیشینه‌ای در دهه‌های اخیر دارد (Gholamrezaei, 2021: 46). اگرچه هویت عامی به نام هویت قومی در ایران، مطرح نبود و اینها برساخته‌های دوران جدید است (Ahmadi, 2017). بر اساس آنچه گفته شد، افراط‌گرایی، خاص‌گرایی و دگماتیسم از سوی برخی نیروهای ایران‌گرا؛ عدم سازش با دگراندیشان ملی‌گرا و تأکید بر برخی عناصر و الگوهای خاص، واهمه و ابهام نسبت به عملکردها در آینده را حاکم می‌سازد؛ چنانکه رقابت‌های مخرب و تشتت در درون جریانات و تشکل‌های نیروهای ملی‌گرا و طرح اتهامات و تعابیری زننده در حال حاضر، از اقدامات مؤثر این جریانات، که برخی سه شاخهٔ اصلی «ملی‌گرایان محافظه‌کار»، «ملی‌گرایان پادشاهی‌خواه» و «ملی‌گرایان جمهوری‌خواه» را از درون آنها شناسایی کرده‌اند (Bonakdar, 2019) کاسته است.

غفلت از جریانات افراطی- قومی به‌ویژه افراطیون پان‌ترک مورد حمایت ترکیه - آذربایجان، یکی دیگر از مخاطرات گسترش گفتمان ملی‌گرایی است. در صورت خردورزی و آینده‌نگری و اجتناب از تحریک عناصر قوم‌گرا، ملی‌گرایی نوین قادر خواهد بود که بر این تهدید، غلبه کند. به این صورت که با تکیه بر التزام به حقوق شهروندی، مبتنی بر بنیاد هویت‌های متکثر، متساهل و مصالحه‌جو و نفی همهٔ مظاهر نابرابری اعم از نابرابرهای دینی، مذهبی، قومی، زبانی و جنسیتی، می‌تواند از این دامگه، برهد و آن را به فرصت تبدیل کند.

ملی‌گرایی

عناصر و نمادها				مفاهیم
تاریخ و سنت	دین	حس قومیت یا وحدت نژادی	زبان	ملت
رفاقت و تکلیف	وفاداری و هویت جمعی	اجتماع طبیعی و انسجام اجتماعی	زادگاه	اجتماع سازمند
	حق تعیین سرنوشت	حاکمیت ملی	استقلال ملی	خودمختاری
		میهن‌دوستی	حس هویت جمعی	هویت

جدول ۲. چارچوب مفهومی و عناصر ملی‌گرایی (Heywood, 2014: 277-290)

مدل ۱. نمایش ایده و نتایج پژوهش

۷. نتیجه

به لحاظ تاریخی، رشد و شکوفایی جوامع در عصر مدرن، با فروپاشی امپراتوری‌ها و شکل‌گیری واحد دولت-ملت در عرصه عینی در کنار مؤلفه‌های مهم دیگر امکان‌پذیر شد. ملاحظات میهن‌خواهانه و افزایش قدرت ملی در قالب ناسیونالیسم، منشأ تحولات توسعه‌ای در جهان بوده است؛ از این‌رو نخبگان ملی و ملی‌گرایی کارآمد، همواره بدیل مناسبی در مقابل آرمان‌گرایی‌های ایدئولوژیکِ انترناسیونالیستی بوده است. در ایران معاصر که دو سده است در مسیر توسعه، فراز و فرود داشته و رویکردهای مختلفی را در عرصه حکمرانی آزموده، تا به امروز، نمونه‌ای موفق‌تر از گفتمان ملی‌گرایی در این زمینه، ظهور نکرده است. هرگاه تحولی رو به جلو و پیشرفت در تاریخ معاصر ایران رخ داده، از جانب نخبگان ملی‌گرایی بوده که دغدغه ایران و افزایش قدرت و نفوذ آن را داشته‌اند و منافع ایران را بر منافع شخصی، گروهی، طبقاتی، قومی، مذهبی و ایدئولوژیک، ترجیح داده‌اند؛ از عباس‌میرزای قاجار گرفته تا امیرکبیر، سپهسالار، رضاشاه پهلوی، محمد مصدق و دیگر دولتمردان و نخبگان ملی‌گرا. بر این اساس، در میانه بحران کنونی در سده بیست‌ویکم نیز عواملی توانسته‌اند آلترناتیو ملی‌گرایی را بار دیگر در چشم‌انداز توسعه‌ای ایران مطرح سازند؛ یکی، عاملی که به‌نوعی، ذاتی و درونی و ناشی از مؤلفه‌ها و مختصات خود ملی‌گرایی است و دیگری، عاملی بیرونی که همان بحران حکمرانی و ایدئولوژی رقیب و حاکم در دهه‌های اخیر است.

گفتمان ملی‌گرایانه از عناصری که ریشه‌های قوی تاریخی-تمدنی دارند، بهره برده و از این‌رو می‌تواند خود را به‌عنوان گزینه‌ای قابل اعتنا و کارآمد که به‌نوعی، آزمون خوبی را در گذشته نیز پس داده است، برای آینده نزدیک و دور ایران، مطرح کند. آنچه در این میان، بسیار شایان توجه و تأمل است، این موضوع است که فرهنگ ایران‌شهری، دارای ظرفیت‌ها و عناصر اندیشه‌ای و عملی است که بعضاً بسیار با جهان مدرن، سنخیت و سازگاری داشته و به‌نوعی پیشرو محسوب می‌شوند، اگرچه متعلق به دوران پیشامدرن و عصر ایران باستان هستند. این مؤلفه‌ها، در اندیشه فلسفی، فرهنگ و حکمرانی ایران باستان و تفکر فردوسی که بازنمایانده آن است، قابل شناسایی هستند، احترام به انسان و آزادی او، جایگاه و احترام به زنان، اهمیت خرد و خردورزی در حکمرانی، شایسته‌سالاری و تخصص‌گرایی، عدم اشتغال به چند کار و حرفه به‌طور همزمان، مدارا با عقاید مختلف و آزادی ادیان و اقوام و سبک زندگی آنها، اهمیت دادگری و عدالت در امر جهان‌داری و کشورداری؛ دوستی با طبیعت و اهمیت زیست‌بوم، توجه به زندگی و شادی به‌جای مرگ‌اندیشی و غم و اندوه، توجه به شکوه و قدرت ملی و عناصر متعددی از این دست، توان نفوذ و تأثیرگذاری زیادی به گفتمان ملی‌گرایی بخشیده است.

در سوی دیگر، حکمرانی ایدئولوژیک مذهبی با وعده‌های متعدد در ابعاد گوناگون این جهانی و آن جهانی (دنیوی و اخروی)، که توانست با هژمونیک شدن، بخت خود را طی قریب به نیم سده در حکمرانی بیازماید، در شعارها و تحقق جهان آرمانی که ترسیم کرده بود و بسیاری از مسلمانان شیعه نیز چشم‌انتظار کارامدی و نتایج آن بودند، موفق و کارآمد نشان نداد و باورها نسبت به کارامدی و عملیاتی بودن ایدئولوژی و حاملان آن را با تردید فراوان مواجه ساخت. بر این اساس، تحولات جامعه ایران در سال‌های اخیر، نشان داده که پتانسیلی شایان توجه برای نوعی چرخش و بازگشت به سوی میراث غنی فکری، فلسفی و حکومت‌داری ایران‌شهری همسو با جهان امروز، در میان مردم و به‌ویژه نسل جوان و زنان، وجود دارد و حتی در حال وقوع است. رویکردی که حتی با گفتمان مذهبی حاکم به‌عنوان گفتمانی بیگانه با منافع ایران و فرهنگ ملی، نوعی دگرسازی کرده است. این ضدیت با ملیت و ملی‌گرایی، در سخن و اندیشه بخشی از روحانیت تشیع صاحب نفوذ، با طرح دوگانه‌های ملت-امت و ایران-اسلام، به‌نحو بارز و آشکاری بیان شده است و در عمل نیز خود را در جهت‌گیری‌ها و سیاست‌های داخلی و خارجی حکومت، به‌وضوح نشان داده است. از این‌رو با افول قدرت و ثروت ایران و پایین آمدن شاخص‌های اجتماعی، اقتصادی و علمی جامعه، شکاف ایدئولوژی غالب با مطالبات مردم، رو به افزایش است و این مسئله نیز می‌تواند سبب اقبال بیشتر به تفکر ملی‌گرایانه و ایران‌گرا شود، زیرا افزایش قدرت ایران در ابعاد متعدد اقتصادی، سیاسی، فرهنگی، بین‌المللی، نظامی، علمی و تکنولوژیک، منطقاً با افزایش قدرت و سطح زندگی ایرانیان در جنبه‌های مختلف، گره خورده و همراه خواهد بود.

بر اساس آنچه گفته شد، ناسیونالیسم ایرانی ظرفیتی دوگانه دارد و اگر به‌درستی مدیریت شود، می‌تواند به افزایش همبستگی اجتماعی، تقویت استقلال سیاسی و بهبود حکمرانی کمک کند؛ اما چنانچه در مسیر اقتدارگرایی یا نادیده گرفتن حقوق شهروندی قرار گیرد، ممکن است به سرکوب، شکاف قومی و بی‌ثباتی منجر شود. بنابراین راهکار و مدل بهینه برای آینده ایران، نوعی ناسیونالیسم مدنی، دموکراتیک و چندفرهنگی است که در آن تمامی اقوام و مذاهب در چارچوب هویت ملی ایران جای داشته باشند و بتوانند در چارچوب سیاستگذاری ملی، هم انسجام داخلی را تقویت کند و هم امکان تعامل مثبت با جهان را فراهم بیاورد.

تعارض منافع

نویسنده اعلام می‌کند که تعارض منافع وجود ندارد و تمام مسائل اخلاق در پژوهش را که شامل پرهیز از سرقت ادبی، انتشار و یا ارسال بیش از یک بار مقاله، تکرار پژوهش دیگران، داده‌سازی یا جعل داده‌ها،

منبع‌سازی و جعل منابع، رضایت ناآگاهانه سوژه یا پژوهش‌شونده، سوءرفتار و غیره می‌شوند، به‌طور کامل رعایت کرده است.

سپاسگزاری

نویسندگان از دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران، فصلنامه سیاست، سرکار خانم ملیحه علی و نیز همه داوران و دست‌اندرکاران گرامی فصلنامه، سپاسگزاری می‌کنند.

References

- Afghari, M. (2024). Critical Analysis of the New Left Discourse in Dealing with the Issue of Iranian Identity. *National Studies Journal*. 25. (1). 7-28 [In Persian]
- Ahmadi, H. (2009). *Foundations of Iranian National Identity: Theoretical Framework of Citizen-Centered National Identity*. Edited by Atiyeh Pir Ali, Tehran: Institute for Cultural and Social Studies. [In Persian]
- Ahmadi, H. (2017). *Iranian nationalism is a pervasive and constructive phenomenon/ Interview with Hamid Ahmadi*. Monthly magazine Nasim Bidari, In: <https://azariha.org/1949/%D9%86%D8%A7%D8%B3%DB%8C%D9%88%D9%86%D8%A7%D9%84%DB%8C%D8%B3%D9%85-%D8%A7%DB%8C%D8%B1%D8%A7%D9%86%DB%8C-%D9%BE%D8%AF%DB%8C%D8%AF%D9%87-%D9%81%D8%B1%D8%A7%DA%AF%DB%8C%D8%B1-%D9%88-%D8%B3%D8%A7%D8%B2/> [In Persian]
- Ahmadi, H. (2020). *Iranian Identity from Ancient Times to the End of the Pahlavi: Ahmad Ashraf and Two Articles by Gherardo Gnoli and Shapour Shahbazi*. Ninth Printing, Tehran: Ney Pub. [In Persian]
- Ashtiani, J. (2015). *Zoroaster Mazdeyasna and the Government*. Ninth Printing, Tehran: EntesharCo. [In Persian]
- Bani Masani, M., Eivazi, M. R., & Morshedi Zad, A. (2024). *Future scenarios of the crisis of legitimacy in the system of the Islamic Republic of Iran*. *Contemporary Political Studies*, Articles in Press, Accepted Manuscript Available Online from 21 November 2024, 10.30465/cps.2024.49915.3441. [In Persian]
- Bashiriyeh, H. (2013). *Political science education: Fundamentals of Theoretical and Institutional Political Science*. Tenth edition, Tehran: Negah Moaser Pub. [In Persian]
- Bonakdar, T. (2019). New political faults in Iranian nationalism . in:[https://iranliberal.com/%D8%B3%D8%AA%D9%88%D9%86-%D8%A2%D8%B2%D8%A7%D8%AF/%DA%AF%D8%B3%D9%84%D9%87%D8%A7%DB%8C-%D9%86%D9%88%DB%8C%D9%86-%D8%B3%DB%8C%D8%A7%D8%B3%DB%8C-%D8%AF%D8%B1-](https://iranliberal.com/%D8%B3%D8%AA%D9%88%D9%86-%D8%A2%D8%B2%D8%A7%D8%AF/%DA%AF%D8%B3%D9%84%D9%87%D8%A7%DB%8C-%D9%86%D9%88%DB%8C%D9%86-%D8%B3%DB%8C%D8%A7%D8%B3%DB%8C-%D8%AF%D8%B1-%)

- %D9%85%D9%84%DB%8C%DA%AF%D8%B1%D8%A7%DB%8C%DB%8C-%D8%A7%DB%8C%D8%B1%D8%A7/ [In Persian]
- Castells, M. (2012). *Networks of Outrage and Hope: Social Movements in the Internet Age*. Translated by Mojtaba Qolipour, Tehran: Markaz Pub. [In Persian]
- Intellectual Movement of Development. (2021). *Development Book: A Comprehensive Review of Iran's Position in Global Development Indicators*.
- Development thinking. (2024). *Development Dialogues*. In: <https://pooyeshfekri.com/%D9%85%D9%88%D8%A7%D9%86%D8%B9-%D9%88-%D8%B1%D8%A7%D9%87%DA%A9%D8%A7%D8%B1%D9%87%D8%A7%DB%8C-%D8%AA%D9%88%D8%B3%D8%B9%D9%87-%D8%A7%DB%8C%D8%B1%D8%A7%D9%86> [In Persian]
- Dost Mohammadi, H., & Ekhtiari Amiri, R. (2019). Political Development; Iran Efficiency and Legitimacy Crisis's and Good Governance. *Journal of Political Strategy*, 3(10), 91-123. [In Persian]
- Duara, P. (2019). *Nationalism and Development*. In: *Asian Transformations: An Inquiry into the Development of Nations*, Edited by Deepak Nayyar, Oxford University Press, 346-371.
- Eghbali Mahdi Abadi, M. (2008). *Women in ancient Iranian history*. Qom: Pardisan Pub. [In Persian]
- Eliassi, B. (2024). Minoritized Communities in Iran: The Struggle for Unconditional Equality. *Iranian Studies*, (57), 303-309.
- Fazely, H., & Khalil Tahmasebi, N. (2016). Hossein Kazem Zadeh Iranshahr and Issue of National Identity. *Contemporary Political Studies*, 6, 17(17), 105-123. [In Persian]
- Ferdowsi, A. (2000). *Shahnameh*. By the efforts of Jalal Khaleghi Mutlaq, 8 Volumes, California: Mazda Pub. [In Persian]
- Ghajari, A., & Nourbakhsh, Y. (2021). Study of the Relationship between the Governance Model of the Islamic Republic of Iran and the Good Governance Model. *Islamic Iranian Progress Model*, 9(1) (17), 39-67. [In Persian]
- Ghavam, S. A. (2016). *Globalization and the Third World: The Trend of Globalization and the Status of Developing Nations in International System*. Seventh Printing, Tehran: The Institute for Political and International Studies Pub. [In Persian]
- Gholamrezaei, A. (2021). Ethnicity and the Formation of the Threat of Ethnic Nationalism in Iran. *Quarterly Journal of War Studies*, 3(8), 35-49. [In Persian]
- Governance and Society Empowerment Center. (2021). Constitutionalization of power. In: <https://iran-bssc.ir/republish-contents/12486/> [In Persian]

- Hamad, T. (2004). *Native culture and global challenges. [An excerpt from two books: Arab Culture in the Age of Globalization & Arab Culture Faces the Challenges of Change]*. Translated by Maher Amuzgar. Tehran: Markaz Pub. **[In Persian]**
- Hamidi, Y. N. (2023). Woman, Life, Freedom, and the Question of Multiculturalism in Iranian Studies. *International Journal of Middle East Studies*, (55), 744-748.
- Hart, J. (2020). Resurgent nationalisms & populist politics in the neoliberal age. *Geografiska Annaler: Series B, Human Geography*, 102:3, 233-238.
- Hashemi, N. (2021). Political Islam: A 40 Year Retrospective. MDPI, Religions, 12, 130, 1-17, in: <https://www.mdpi.com/journal/religions>.
- Held, D., & McGrew, A. (2016). *Globalization Theory: Approaches and Controversies*. Translated by Masoud Karbasian, Second Printing, Tehran: Cheshmeh Pub. **[In Persian]**
- Heywood, A. (2012). *Key Concepts in Politics*. Translated by Hasan Saied Kolahi and Abbas Kardan. Second Printing, Tehran: Scientific and Cultural Publishing Company. **[In Persian]**
- Heywood, A. (2014). *Political Ideologies: An Introduction*. Translated by Mohammad Rafiee Mehrabadi, 6th Printing, Tehran: The Institute for Political & International Studies Pub. **[In Persian]**
- Kalin, M., & Siddiqui, N. (2016). Islam's Political Disadvantage: Corruption and Religiosity in Quetta, Pakistan. *Politics and Religion*, Vol. 9, *Religion and Politics Section of the American Political Science Association*, 456-480.
- Karami, N. (2015). *Iran's Sixth Development Plan's Absolute Disregard for the Environment and Water Crisis*, in: https://www.bbc.com/persian/iran/2015/06/150630_110_nk_iran_development_policies_environment
- Khorramshad, M. B., KalantarMehrdard, A., & Solati, H. (2018). Nationalism Current-Discourse and National Identity before and after the Islamic Revolution (in Comparison to kasravi and Sahabi's Thoughts). *Contemporary Political Studies*, 9, 1(27), 21-48. 10.30465/cps.2018.3174 **[In Persian]**
- Laraña, E., Johnston, H., & Gusfield, J. R. (2010). *New Social Movements: from Ideology to Identity*. Translated by Seyed Mohammad Kamal Sarvarian and Ali Sobhdel, Second Printing, Tehran: Strategic Studies Research Institute Pub. **[In Persian]**
- Leftwich, A. (2005). *States Of Development: the Primacy of Politics in Development*. Translated by Alireza Khosravi and Mahdi Mir Mohammadi, Tehran: Tehran International Studies & Research Institute Pub. **[In Persian]**
- Masoud Ansari, A. (2012). *The Politics of Nationalism in Modern Iran*. Vol 40 of Cambridge Middle East Studies, London: Cambridge University Press.

- Mofidi, S. (2016). The Left Movement and National Question: From Romanticism to Realism (With a Focus on Komala Organization). *Journal of Ethnic and Cultural Studies*, 3(1), 20-48.
- Nateghi, A. A. (2022). *Examining the impact of transparency and accountability on organizational trust*. The first national conference on promoting transparency and its role in administrative health and combating corruption, Iran, in: <https://civilica.com/doc/1854847/> [In Persian]
- Oliaei Tayyebi Shahi, F., & Kamrani, E. (2017). Environmental duties and obligations in the government of the Islamic Republic of Iran. *Political science, law and jurisprudence studies*, (4), 144-155. [In Persian]
- Perry, Mark J. (2016). *Why Socialism Always Fails?*, in: <https://www.aei.org/carpe-diem/why-socialism-always-fails/>
- Pooladi, K. (2015). *A History of Political Thought in Iran and Islam*. 5th Printing, Tehran: Markaz Pub. [In Persian]
- Salehnia, A., & Ahmadi, R. (2022). Identify and prioritizing governance challenges in the Islamic Republic of Iran. *Strategic Studies Quarterly*, 25. 1(95), 89-126. 20.1001.1.17350727.1401.25.95.4.1 [In Persian]
- Sanjabi, A. (2005). *Methodology in Political Science and International Relations*. Tehran: Ghoomes Pub Co. [In Persian]
- Smith, Anthony D. (2004) . *The Antiquity Of Nations*. United Kingdom: polity Press.
- Steger, M. B. (2009). *Globalization: A Very Short Introduction*. 2nd Edition, London: Oxford University Press. [In Persian]
- Tabatabaei, S. J. (2006). *A reflection on Iran: An Introduction to the Theory of Decline*. Vol. 1, fifth Printing, Tehran: Negah Moaser Pub. [In Persian]
- Tabatabaei, S. J. (2017). *Having the Shahnameh requires being a nation: Iranshahr means Great Cultural Iran*. In: Shahnameh Pajooohan Website: <https://shahnamehpajohan.ir/%D8%AC%D9%88%D8%A7%D8%AF-%D8%B7%D8%A8%D8%A7%D8%B7%D8%A8%D8%A7%DB%8C%DB%8C-%D8%B4%D8%A7%D9%87%D9%86%D8%A7%D9%85%D9%87-%D8%AF%D8%A7%D8%B4%D8%AA%D9%86-%D9%85%D8%B3%D8%AA%D9%84%D8%B2%D9%85-%D9%85%D9%84/> [In Persian]
- Taheri, A. (2020). *The Research Method in Political Science*. 13th Printing, Tehran: Ghoomes Pub. [In Persian]
- Tarafdari, A. M. (2018). *Nationalism, Historiography and the Formation of a New National Identity in Iran*. Second Printing, Tehran: Amir Kabir Pub. [In Persian]
- Vincent, A. (2013). *Modern Political Ideologies*. Translated by Morteza Saghebfar, 3th printing, Tehran: Qoqnoos.

Warning from the Islamic Republic newspaper; quoted from the Fararu website; in: <https://fararu.com/fa/news/714100/%D9%87%D8%B4%D8%AF%D8%A7%D8%B1-%D8%AC%D9%85%D9%87%D9%88%D8%B1%DB%8C-%D8%A7%D8%B3%D9%84%D8%A7%D9%85%DB%8C-%D8%AF%D8%B1%D8%A8%D8%A7%D8%B1%D9%87-%D9%BE%DB%8C%D8%A7%D9%85%D8%AF-%D9%87%D8%A7%DB%8C-%D8%A8%DB%8C-%D8%AA%D9%88%D8%AC%D9%87%DB%8C-%D8%A8%D9%87-%D9%85%D8%B1%D8%AF%D9%85>

Zilka, C. G. (2023). Gen Z Self-Portrait: Vitality, Activism, Belonging, Happiness, Self-Image, and Media Usage Habits. *Issues in Informing Science and Information Technology*, (20), 111-128.

Iranian nationalism is a pervasive and constructive phenomenon/Interview with Hamid Ahmadi. *Monthly Political science education: Fundamentals of Theoretical and Institutional* Gholamrezaei, Ali. (2021). Ethnicity and the Formation of the Threat of Ethnic Nationalism in Iran. *Quarterly Journal*. [An excerpt from two books]

COPYRIGHTS

©2023 by the University of Tehran. Published by the University of Tehran Press. This article is an open-access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0>

